

PORTRET VAN MIJN VADER

**Biografie van
Reinder Lodewijk Keizer
1905-1944**

R L Keizer

Maart 2001

Summary

This is a biography of Reinder Lodewijk Keizer, born in 1905. He participated in the Dutch resistance movement during the second world war. The author is his son his son who attempts to reconstruct the dramatic events nearly sixty years later. The narrative is written in Dutch.

Reinder took part in the activities of a resistance group operating from a lonely farmhouse near the village of Heeze some 10 km south-east of Eindhoven then the seat of the Philips Industries.

This unit formed in turn a sub-group of DE ZWARTE PLAK a center for downed pilots, persecuted Jews or Dutch students hiding from the Nazi's. The pilots eventually were guided back to Great-Britain or the Allied lines later in the war. It was therefore necessary to collect for these people food, medicaments and documents like virgin passports.

The group involved some 35 persons. Reinder participated in attacks on various official buildings containing much sought-after documents such as passports and coupons for food or clothing. His function was that of expert on weapons and explosives. The group also distributed anti-Nazi literature.

Unfortunately, a deserted member of the SS was allowed to join them. This caused their downfall, because he committed treason and on 14 may 1944, three weeks before the invasion in Normandy, the whole group was taken in custody by the German police, the SD, and sent to the concentration camp of Vught, which was guarded by the SS.

On the approach of the Allied Forces and perhaps because of the failed bomb attack on Hitler on 20 July, the whole resistance group was shot on 9 august 1944. In fact a great number of prisoners of Vught, some 300, were killed during the six weeks prior to the liberation by the Allied Forces. The deserted SS-member was also shot by the SS.

The particular difficulty is to reconstruct what they actually did, the treatment in the camp and how they were judged. The available source material is restricted to paper cuttings, letters between members of the family and the remaining official documents because all the eye-witnesses were either murdered or died from old age. The Nazi's destroyed nearly all the pertaining documents on their withdrawal.

This biography is an attempt to find out why Reinder took the drastic decision, with a wife and four children at home, to participate in this extremely risky activity.

Inhoud

1.	Inleiding	1
2.	Militaire traditie van de voorouders	3
3.	Het ouderlijk gezin	5
4.	Reis naar de Verenigde Staten	7
5.	Huwelijk en de vooroorlogse jaren	8
6.	De mobilisatietijd	11
7.	Capitulatie en bezetting van Nederland	19
8.	De eerste jaren van de oorlog	22
9.	Verzet en arrestatie	29
10.	Gevangenschap en executie	35
11.	De periode vlak na de bevrijding van Eindhoven	39
12.	Verdere verloop na de oorlog	41
13.	Onderzoek na 1995	43
14.	Slotwoord	46
15.	Verwijzingen	48

1. Inleiding

Eerst een woord vooraf over deze biografie. Het is onbetwist dat Reinder aan het verzet deelgenomen heeft en op 9 augustus 1944 daarvoor het leven liet.

Het opmerkelijke is dat wanneer men gaat onderzoeken wat er precies gebeurd is persoonlijke getuigenissen meestal ontbreken en voor de reconstructie van zijn persoonlijke bijdrage aan het verzet men aangewezen is op de indirecte methode.

Een vragenlijst van de LO-LKP-Stichting¹, Gedenkboek Commissie, ingevuld door mijn moeder A. M. Keizer-Koomans vertelt dat hij aangesloten was bij de LO Eindhoven-Geldrop, evenals Schoenmakers te Eindhoven, van Gestel en Heurkens te Geldrop en gebr. de Koning te Heeze. Zijn functie was het verschaffen van wapens. Hij werd op 14 mei 1944 na een overval op het distributie kantoor van Geldrop samen met de gebr. de Koning te Heeze gearresteerd. Met van Gestel en van Hoeven werden ze eerst in het kamp Haaren geïnterneerd en op 29 juli werd Reinder naar kamp Vught getransporteerd.

Verder wordt er vermeld dat hij een weduwe en vier minderjarige kinderen achterliet.

De weduwe is Antonia Maria Keizer-Koomans (1904-1982) en de kinderen zijn Reinder Lodewijk (1931), Annie (1933-1977), Gusta (1935) en Anton (1939-1997).

De belangrijkste gebeurtenissen na zijn overlijden kunnen als volgt opgesomd worden:

een document, ondertekend door een Duitse arts, bevestigt dat hij in kamp Vught gefusilleerd is op 9 augustus 1944 vóór 21 uur,
 in het Eindhovens Dagblad van 20 oktober 1945 wordt een overlijdens advertentie geplaatst na een lange periode van onzekerheid,
 de Vrije Philipscourier van 18 september 1946 publiceert een lijst van ondergrondse strijders waarin hij ook vermeld wordt,
 zijn naam komt voor op verschillende monumenten zoals het monument in Vught, het oorlogsmonument op het terrein van de Philipsfabrieken te Strijp en het voormalige monument voor het, nu afgebroken, Philips Natuurkundig Laboratorium te Eindhoven,
 in 1992 is nabij Almere het *Bos der Onverzettelijken* geplant ter nagedachtenis van hen die omgekomen zijn, één van de 2133 bomen, namelijk nummer 505, is voor Reinder,
 zijn naam is opgenomen in Het Grote Gebod, gedenkboek van het verzet in LO en LKP deel II, waarvan de vierde druk verscheen in 1989,
 de Burgermeester en Wethouders van Eindhoven besluiten op 20 november 1990 een straat naar hem te noemen in Best, het *Rein Keizerpad* met als onderschrift *omgekomen door verzet 1940-45*.

Na 60 jaar bestaat de herinnering aan hem uit enkele fotos en een of twee regels gewijd aan zijn ondergrondse activiteiten.

Hij verdween plotseling uit ons midden, zelfs als oudste van het gezin, was ik met elf jaar te jong om het gebeuren volledig te begrijpen.

Naderhand werd er thuis nooit over hem gesproken, enerzijds omdat we te jong waren en geen vragen stelden, anderzijds omdat mijn moeder nooit over hem sprak. Psychologische factoren zoals het automatisch verdringen van onaangename feiten spelen hier waarschijnlijk een rol. Ook voor ons, als kind, was dit verlies een pijnlijke zaak.

Ik ben daarna na het behalen van het HTS-diploma en 9 maanden militaire dienst al vroeg geëmigreerd naar Zuid Afrika en heb dus weinig direct contact met de familie in Nederland gehad.

Na de terugkeer in Europa kreeg ik een baan bij CERN in Genève. Toen mijn gezin wat ouder werd kon ik belangstelling gaan tonen voor de genealogie van de diverse takken van de familie in het algemeen en zijn persoonlijk rol in het verzet in het bijzonder. Dit was zo'n tien jaar geleden. Helaas waren alle mensen die hem gekend hebben toen overleden.

Ik zal proberen om iets over de achtergrond te vertellen. Gelukkig heb ik in mijn bezit heel wat brieven en krantenartikelen die mijn moeder bewaard heeft. Daaruit valt veel te leren over Reinder's denken en doen.

2. Militaire traditie van de voorouders

De militaire traditie is stevig ingeburgerd bij de Keizer's want Reinder komt uit een gezin waar de vader beroeps militair was, ook zijn overgroot- en grootvader zijn eveneens als beroepsmilitair hun carrière begonnen.

Zijn overgrootvader Lodewijk Keizer wordt geboren in 1810 te Groningen. In 1831, op 21-jarige leeftijd, neemt hij deel aan de 10-daagse veldtocht in België en blijft als beroeps nog enkele jaren in het leger. In 1840 huwt hij Booike de Groot uit Aduart en is dan Commies bij de Rijksbelastingen. Na verschillende verhuizingen en bevorderingen verhuist het gezin in 1858 naar Lobith, Tolkamer waar hij in 1963 op 52-jarige leeftijd overlijdt. Drie van zijn vijf zoons zijn ook beroepsmilitair geworden.

Zijn grootvader Lodewijk Keizer wordt in 1841 geboren te Bellingwolde. Voor zijn 19^e jaar is hij al beroeps. In 1869 is hij sergeant bij de infanterie. In 1873 wordt hij overgeplaatst naar Dieren waar hij dat jaar, op 31-jarige leeftijd huwt met Maria de Graan (1846-1884). Zoals zijn vader, is hij Commies bij de Rijksbelastingen. Op 63-jarige leeftijd wordt hij gepensionneerd en gaat in het Loo bij Apeldoorn wonen waar hij in 1919 overlijdt.

Maria de Graan is waarschijnlijk geparenteerd met Jan de Graan (1852-1874) een violist die als wonderkind optrad maar op 21-jarige leeftijd stierf². Maria komt uit een gezin waar veel leden jong stierven, waarschijnlijk aan tuberculose.

De vader Reinder Lodewijk Keizer wordt in 1875 geboren te Dieren. In 1891 gaat hij op 15-jarige leeftijd naar de Artillerie Cazerne Niewersluis. Hij trouwt met Guurtje Middelbeek in 1904. Het echtpaar gaat in Den Helder wonen waar op 26 juni 1905 de oudste zoon Reinder Lodewijk het levenslicht aanschouwt. Het gezin verhuist veel: 1907 Muiden waar een tweede zoon Gerrit geboren wordt, die niet tevreden is met zijn naam en zich naderhand Bob noemt; 1914 Breda waar hij instructeur is aan een of andere artillerie kazerne; daarna Amsterdam; in 1916 weer terug naar Breda; in 1919 Den Haag. In 1931 na 40 dienstjaren gaat hij met pensioen. Hij heeft de hoogste rang van onderofficier bereikt namelijk die van adjudant.

Bovenstaande gegevens zouden kunnen verklaren waarom mijn vader zich op 17-jarige leeftijd aangemeld heeft bij de Vrijwillige Vooroefening te Waalsdorp, dus vooruitlopend op de dienstplicht. Een ander aantrekkelijk punt voor hem is mogelijk dat dit veel weg heeft van de padvinderij, dus veel buitenleven. In mei en juni 1923 wordt iedere week in de omgeving van Den Haag getraind voor de 4-daagse. Vlak voor de oorlog zou ook de Hitlerjugend hieraan deelnemen. Zoals we later zullen zien was dit een manier om snelle promotie te maken.

Dat hij later bij het verzet als wapenspecialist zou optreden is niet toevallig want al vroeg was hij met lichte wapens vertrouwd. Ook in zijn latere particuliere leven

bleef ballistiek zijn hobby en hij had altijd een klein kaliber wapen en ammunitie in zijn bureau. Het is niet bekend of hij aan schietoefeningen deelnam. Wel had hij een goed luchtpistool en de bekende papieren schietschijven.

In die tijd moet hij zich een voorstelling gemaakt hebben van vaderland, vrijheid en mogelijk democratie. Waarschijnlijk zijn er andere ideeën bijgekomen namelijk wat te doen als deze in gevaar komen.

Reinder's boekenverzameling is grotendeels na zijn huwelijk ontstaan, daar waren werken over vaderlandse geschiedenis aanwezig maar niets over het leger of wapens. Wel waren er vier ingebonden jaargangen van *Het Leven*, een geïllustreerd weekblad die de eerste wereldoorlog beschreef, waarschijnlijk afkomstig van zijn vader en een boek met fotos van gruweltaferelen uit de loopgraven.

3. Het ouderlijk gezin

Reinder wordt op 26 juni 1905 te Den Helder geboren.

Al in Breda, op 13-jarige leeftijd, laat Reinder zien dat hij over een meer dan middelmatig tekentalent beschikt. Zijn tekenboek bevat tekeningen van 1918 tot 1924. Rondom zijn twintigste jaar zal hij olieverfschilderijen maken van stillevens en landschappen waarvan een paar bewaard gebleven zijn.

Zijn moeder, Guurtje Middelbeek had een kunstzinnig beroep. Voor het huwelijk was ze modenaaiester geweest in Amsterdam. Ook had ze een natuurlijk gevoel voor goede vaderlandse literatuur, zo las ze Couperus.

Ook zijn grootmoeder van vaderszijde Maria de Graan moet enkele chromosomen bijgedragen hebben aan zijn artistieke talent.

Zijn vader is instructeur en staat bekend dat hij zo hard kan schreeuwen tijdens de drill op het exercitie terrein in Breda. Ook thuis neemt deze een autoritaire houding aan en zijn gezin, vooral zijn vrouw, lijdt daaronder. Guurtje zou op 52-jarige leeftijd overlijden aan een beroerte. De familiefotos uit die tijd laten duidelijk zien dat de atmosfeer niet ontspannen was.

Wat de zaken verergerd is dat Reinder's broer Gerrit, alias Bob duidelijke homoseksuele neigingen heeft en er vrienden met dezelve neiging op nahoudt. Op welke leeftijd de ouders dit ontdekt hebben is niet bekend. In het leger heeft homosexualiteit altijd bestaan en zijn vader moet een geoefed oog voor zulke zaken gehad hebben. Deze heeft dit nooit kunnen accepteren en heeft op een gegeven ogenblik definitief de verbindingen met zijn jongste zoon verbroken.

In 1923 behaalt Reinder het diploma B, HBS Raamstraat, Den Haag en daarna volgt hij de handelsschool. In 1925 behaalt hij het eindexamen van de Openbare Handelsschool met 5-jarige cursus. Hij is dus de eerste van het geslacht Keizer met een middelbare opleiding.

Wat de militaire dienst betreft heeft hij zich op 1 januari 1923 aangemeld bij de Vrijwillige Landstorm, Landstormverband 's-Gravenhage en Leiden. Dit is een lopende verbintenis die elk jaar met één jaar verlengd wordt. Zijn registratienummer is 05.06.26.013.

Tijdens de zomermaanden in 1924 neemt hij deel aan de zomeroefeningen van de Kaderlandstorm in Nijmegen en wordt korporaal op 3 september.

Op 24 juli 1925 wordt hij ingelijfd als gewoon dienstplichtige van de lichte lichte 1925 uit de gemeente 's-Gravenhage onder nummer 663 en neemt deel aan oefeningen in de Harskamp, 4^e sectie tot 5 september.

Ook het geloof wordt niet vergeten. De Keizers zijn geslachten lang Nederlands Hervormd geweest, hoewel ze waarschijnlijk niet erg kerks waren en in het algemeen niet met bijbelspreuken gooiden. Als staatsambtenaar in die tijd was

men wel gedwongen om aan de staatskerk te behoren. Het gezin was echter wel gelovig.

Aan moeders kant, de Middelbeek's, waren de ouders van Guurtje integendeel wel kerks. Er is een brief bewaard gebleven die dit door de vele bijbelse aanhalingen duidelijk laat uitkomen.

Op 3 april 1924 wordt Reinder lidmaat van de NH-Kerk, mogelijk omdat hij zich zou verloven. In 1926 krijgt hij van zijn ouders een bijbel met het titelblad *ga niet alleen door het leven, die last is U te zwaar*. Hij was toen al een jaar verloofd met zijn toekomstige vrouw Antonia Maria Koomans uit Den Haag. Het zou echter tot 1931 duren voordat het huwelijk voltrokken werd.

Reinder is tamelijk lang, ergens om en nabij 1m85. Tijdens de mobilisatie in 1939 is de grootte van zijn militaire kistjes maat 43 maar daarbij moet hij extra sokken dragen. Hij heeft donkere haren. Toos daarentegen is niet erg groot ongeveer 1m60 en blond. Ze heeft een opleiding voor de handel gevolgd, spreekt goed Engels en speelt populaire Schlagers op de piano.

Reinder heeft weliswaar een opleiding voor de handel maar houdt niet erg van het kantoorleven. Hij stelde veel meer belang in het leven in de buitenlucht en zou liever een technische opleiding gevolgd hebben.

Van 1925 tot 1926 werkt hij bij een Technisch Handelsbureau in Den Haag, daarna bij een haringhandel en uiteindelijk bij de Koloniale Pensioenfondsen. Hij wil iets anders proberen en zegt zijn baan op. Later geeft hij toe dat na dit besluit een angstgevoel ontstond omdat hij zichzelf opzettelijk zonder werk vond, maar hij heeft nooit spijt van dit besluit gehad.

In 1927 probeert hij zijn geluk in de bloembollenteelt bij Huig en Hoogkamer in Hoofddorp. Hij heeft nu het ouderlijk huis verlaten. Het leven van een landarbeider is zwaar, zijn rug doet pijn maar hij leert met paarden omgaan, raakt bekend met het gebruik van autos en machines en wordt goede vrienden met de eigenaar.

4. Reis naar de Verenigde Staten

Op 14 september 1927 vertrekken Reinder en Antonia Maria, ze werd Toos genoemd, als bezoekers voor een lang verblijf in New York. Uit dit tijdperk is een drukke briefwisseling bewaard gebleven.

Voor de financiering van dit project is f 200 van Reinder's vader geleend, de bedoeling is dat dit bedrag terugverdient zal worden. Het doel was om meer van de wereld te zien en als het beviel zouden ze proberen om daar te blijven. Ook zou Reinder de bloembollenhandel van Huig en Hoogkamer vertegenwoordigen, vooral in Canada, maar zover is het nooit gekomen.

De keuze van New York wordt bepaald door de voorgeschiedenis van Toos die in 1919 met haar ouderlijk gezin naar New York geëmigreerd was. Door huiselijke omstandigheden gedwongen keerden ze in 1921 weer terug naar Nederland. Haar oudste broer Reynold en jongste broer Charlie Koomans zijn in 1923 weer naar NY teruggekeerd. Reynold werkt in de directie van de Black Diamond Line en Charlie, ondanks zijn MULO-handelsopleiding, verdiende zijn nogal droog brood in het timmervak.

Het leven is niet erg gemakkelijk omdat er weer eens een economische crisis heerst. Ze moeten veel solliciteren en het is een voortdurend aanpassen. Hun scholing, kennis van vreemde talen, was zodanig dat ze het hoofd boven water kunnen houden en uiteindelijk goede banen hebben. Rein werkt eerst bij *Pathé* en in de *foreign publicity* afdeling en daarna wordt hij balans-analyst bij de *American Founders Trust*.

Het resultaat is dat ze willen blijven maar ze krijgen geen verblijfsvergunning van de Amerikaanse autoriteiten en moeten in 1929 noodgedwongen weer terug. Dit is dus vlak voor de crash van Wallstreet.

Toos reist als gezelschapsdame via Denemarken en Reinder probeert het als verstekeling op de Red Star Lijn. Hij loopt tegen de lamp zodat hij in Antwerpen tot een maand gevangenisstraf wordt veroordeeld.

De reden om op deze manier de oceaan over te steken is waarschijnlijk dat ze wel het geld hadden om de schuld af te betalen maar toen bleef er niets meer over.

Reinder was dus niet bang om het risico te lopen ontdekt te worden met de gevolgen van dien. De kaart die hij vanuit de gevangenis schreef, in steno, laat zien dat zijn feeststemming niet door dit voorval gedrukt was.

5. Huwelijk en de vooroorlogse jaren

Na de terugkeer in Europa werkt Reinder eerst bij de Siemens-Schukertwerke in Den Haag en vanaf september 1929 als correspondent in de Engelse- en Duitse taal bij de Commerciële Afdeling van Philips in Eindhoven. Ze verhuizen naar het met kranten dichtgeplakte zuiden, zo werd het althans voorgesteld, bijna een tweede emigratie.

Reinder heeft een vast inkomen en nu kunnen ze gaan trouwen na een eindeloze verloving.

Hij gaat op herhalingsoefening van 11 september 1930 tot 28 september 1930

Het huwelijk vindt plaats op 26 maart 1931. Ze wonen eerst in Aalst, het eerste huis naast het bruggetje over de Dommel. Het is wel idyllisch maar ook ver weg van Eindhoven. Negen maanden later wordt een zoon geboren, Reinder Lodewijk (IV), maar dat is in de Akkerstraat te Gestel.

De eerste keer dat Reinder zich duidelijk uitlaat over de militaire toestand, in geschreven woord althans, is in een brief gedateerd 11 juni 1933 en gericht aan zwager Charlie Koomans. Deze is ook weer terug uit de VS en probeert werk te vinden als timmerman. De crisis is groot en hij verdient daarom nooit voldoende om te kunnen trouwen.

In die tijd is er een groot verschil in opvatting tussen de Toos en Charlie Koomans aan de ene kant en de Reinder Keizer aan de andere zijde.

De Koomans' zijn idealistisch geaard. Charlie is dienstweigeraar, moest daarom ook Nederland verlaten toen hij twintig werd, hij is een voorvechter voor Esperanto. Toos doet vrijwillig werk voor een organisatie *Het Gebroken Geweertje* en is duidelijk voor eenzijdige ontwapening.

Reinder daarentegen doet weliswaar mee aan de vredesactiviteiten van zijn echtgenote maar is blijkbaar in de oppositie en is van mening dat men met de Nazi's alleen kan onderhandelen met een gewapende vuist.

De brief laat duidelijk uitkomen dat Reinder de grote lijnen van de komende oorlog duidelijk inziet. Door zijn handelservaring met Duitsland en Angelsaksiese landen heeft hij een wat breder inzicht in de wereldeconomie. Hij noemt met name Duitsland, Rusland en Japan en ook de factoren die de bewapeningswedloop veroorzaken. De landsverdediging, nationaal en internationaal, moet niet afgeschaft maar alleen op verdediging ingesteld worden. Het initiatief moet van de bevolking zelf komen. Hij waarschuwt Charlie: *pas op voor Duitsers en andere roof-lustigen.*

Het gezin ontwikkeld zich verder en in 1933 wordt dochter Annie geboren gevolgd door een Gusta in 1935. Het gezin woont nu in Stratum vlak bij de bossen en de *Grote Heide* ten zuiden van Eindhoven. Dezelfde heide die Reinder zo noodlottig zou worden in 1944.

Zoon Reinder heeft in die tijd een minder prettige ervaring. Hij moet 's middags vaak slapen. Op een slechte dag maakt zijn vader een revolver schoon, gezeten op het bed naast hem. Helaas is de revolver geladen, een schot gaat af en de kogel vliegt rakelings over junior's hoofd en boort zich door een beschot in de muur. Het gat werd daarna weliswaar met stopverf opgevuld maar dit helpt alleen in geval van materiele voorwerpen. Ook het woord *expert* werd van die dag aan voor hem een relatief begrip.

Een andere feit dat hij zich herinnert is het vouwen van oneindig veel pamfletten voor *Het Gebroken Geweertje*. Deze worden dan 's avonds in brievenbussen van de omliggende straten gestopt.

Op 16 september 1936 schrijft Sini, de echtgenote van Reynold Koomans uit New York die bij Reinder en Toos in Eindhoven logeert, dat ze daar een vergadering bijgewoond heeft waar de internationale vrede besproken werd. Volgens haar zijn de deelnemers socialisten of communisten.

Op 2 juni 1937 schrijft Reinder aan Charlie dat hij een bijeenkomst meegemaakt heeft in Castelré ten zuiden van Turnhout van vertegenwoordigers van de JVA en KJVA³. Hij is door Jo Jansen van de JVA uitgenodigd. De onderwerpen die daar besproken werden door de zeven deelnemers komen in sommige punten overeen met het programma van de tegenwoordige groenen. Hij vond dit onderwerp onpraktisch en niet aan de orde en besloot voor het einde terug te gaan.

Jo Jansen woonde in Aalst of Waalre en heeft heel wat jaren later een bekend boek over verlichtingstechniek geschreven.

In de dertiger jaren gaat Reinder elk jaar met vrienden kamperen, waaronder Charlie, in de Ardennen of in de Eifel. De laatste reis is in juli 1939. De Duitse douane laat hen begrijpelijkerwijze niet door en ze fietsten noodgedwongen weer naar de Ardennen. Men weet nu dat in 1939 op elk ogenblik de oorlog had kunnen uitbreken.

Toos gaat ook een keer per jaar op vakantie met haar vriendinnen terwijl Reinder op de kinderen past. Samen zijn ze bijna nooit op stap geweest. Ze hebben jaren lang op deze manier langs elkaar geleefd. Daarvan had hij later spijt getuige een brief tijdens de mobilisatie geschreven.

De enigste kampeertocht die hij werkelijk genoten heeft is drie dagen met Toos, najaar 1938, naar Bad Homburg. Tijdens de mobilisatie verwijst hij naar deze tocht als hij de kwaliteit van de Nederlandse stellingen, uit klei en planken, vergelijkt met de betonnen bunkers die ze daar zagen bouwen.

Toos is ondertussen zwanger en het vierde kind wordt midden augustus 1939 verwacht.

Uit de inhoud van de boekenkast blijkt dat ze de oorlog in Spanje gevolgd hebben want er is een boek bij van de journalist Jef Last. Op filosofies gebied zijn er boeken van de Bellami- en Oxford beweging en een boek geschreven door de Indier Chrisnamurtie. Ook de mystiek is vertegenwoordigd met werken over handlijnkunde en grafologie. Een ander boek beschrijft methodes om 100 jaar oud te worden.

6. De mobilisatietijd

De hele briefwisseling tussen Toos en Reinder is bewaard gebleven. De laatste schreef elke dag zodat we de ontwikkeling van uur tot uur kunnen volgen.

Wat nu volgt zijn de minder persoonlijk aspecten. Wat geschreven is over de dagelijkse gang van het gezin, het verlof eens in de veertien dagen en bijzonderheden van het soldaten leven is weggelaten.

De mobilisatie wordt op 28 augustus 1939 aangekondigd door Koningin Wilhelmina in een radiotoespraak verder zijn er aanplakbiljetten.

Op 29 augustus stuurt Reinder een briefkaart vanuit Werkendam. De volgende dag probeert hij tevergeefs wegens de komende bevalling ontslag te krijgen. Hij verwacht dat Hitler zal terugkrabbelen.

Zoon Anton wordt op 31 augustus geboren en hij ontvangt een telegram *alles goed zoon* van Mej. Van Wieringen, de vroedvrouw die bij zoveel geboorten van Philipskinderen aanwezig was. Het laconieke commentaar van de kapitein is: *als alles goed is kan ik geen verlof geven*.

Reinder is ingekwartierd in een school en het voorhuis daarvan is het geboortehuis van Antoon Mussert, de nazi-leider. Het soldatenpak vindt hij belachelijk omdat ze daarvoor te oud zijn maar het gaat tenslotte om de vrijheid en neutraliteit.

Hij is lichte 1925 en ingedeeld bij het 23^e Regiment Infanterie, IIe bataillon, 1^e compagnie, 3^e sectie van Vesting Holland. Op 1 september is de compagnie, uitgerust met wapens, ammunitie en passende gasmaskers en marcheren ze naar Fort Altona die dateert van 1847 en in 1936 afgekeurd werd. Alles is vermolmd en onder de schimmel. Sinds de eerste wereldoorlog is het nooit meer bewoond geweest. Het stromende water bestaat uit een pomp voor 250 man, er is geen WC of licht. Er zullen loopgraven gegraven worden op de hoogste punten en de rest van het land zal onder water komen te staan.

Duitsland valt op 1 september Polen aan en Reinder begrijpt niet dat Engeland en Frankrijk dit niet als een casus belli beschouwen. Maar het antwoord van dezen laatsten liet niet lang op zich wachten, Hitler had dit niet verwacht.

Na een week heeft hij nog steeds geen post ontvangen en hij laat de brieven via een bevriende familie Kolff in Almkerk komen. Hij heeft last van zijn maag, dit wordt veroorzaakt door het vette eten, vlees of worst. Op 7 september wordt bericht dat het fort gemoderniseerd wordt met licht, een nieuwe waterpomp en een radio. Die dag worden de eerste brieven van thuis ontvangen. Zijn werk bestaat voornamelijk uit wachtdienst.

In Nederland wordt het distributiekaartensysteem, bekend uit de eerste wereldoorlog, weer ingevoerd. Suiker gaat op de bon. Overal worden luchtalarmsirenes geïnstalleerd. Er vliegt een mijnenveger de lucht in. Reinder vindt dat mijnen leggen lafhartig moordenaarswerk is.

Een Hervormde Kerkdienst in Werkendam wordt bijgewoond omdat men dan het fort uit mag. Een verhoging tot de rang van sergeant wordt aangevraagd, dan hoeft hij niet meer de vuile was uit te zoeken, latrines schoon te maken en het terrein aan te vegen. De kapitein houdt een toespraak en zegt overtuigd te zijn dat de oorlog zal uitbreken. Reinder beschouwt dit als bangmakerij om de soldaten eronder te houden.

Het eerst verlof is van zaterdag 16 tot maandag 18 september. Twee weken na zijn geboorte ziet hij Anton voor de eerste keer.

Al spoedig vervalt het militaire leven in lethargie. Behalve wacht lopen wordt er niets gedaan. Er staan legeroefeningen en theorie op het programma maar de officieren zijn altijd afwezig. Niemand weet hoe je met mitrailleurs moet omgaan. Een snelle berekening leert dat alleen al de schietoefeningen alle aanwezige patronen zullen verbruiken.

Er is een inspectie van gasmaskers met traangas. De zijne zit niet goed en zijn hele gezicht brandt vooral zijn ogen die na een paar uur nog tranen.

Hij speelt met de gedachte een officiersopleiding aan te vragen. Hij verveelt zich en zou graag Franse handelscorrespondentie willen studeren maar er zijn nergens stoelen of tafels.

De snelheid waarmee de het Duitse leger de Polen versloeg, twee weken, heeft bij Reinder een verandering van gedachte te weeg gebracht, hij gelooft nu dat de oorlog onvermijdelijk is. Hij vermoedt dat de veldtocht naar Frankrijk via Nederland en België zal plaatsvinden omdat op dit traject geen sterke verdedigingslijnes zijn. Hij gelooft niet dat het Engelse, Franse of Duitse volk erg enthousiast is om oorlog te maken.

Vanaf 25 september is er een nieuwe kapitein die met een schone bezem veegt. Er zijn nu exercities, theorie in dekking zoeken, gasmaskers opzetten enz. Er worden grondboringen gedaan voor het plaatsen van vele kleine fortjes.

In October wordt begonnen met de aanleg van een verdedigingslinie bestaande uit een drie meter hoge dijk waarin onderkomens voor de soldaten zijn en stellingen ongeveer een halve meter boven de toekomstige waterlinie. Overal is het geraas van graafmachines te horen. Over twee jaar moet deze klaar zijn. Helaas is deze constructie te licht voor zwaar geschut of bommen.

Het is nu herfst en ze zijn vaak doorweekt en steenkoud. Reinder houdt op met roken want ook dit veroorzaakt maagproblemen en is te duur. Hij is vaak ziek,

meestal verkouden. De soldij van drie gulden per dag gaat op aan boter, kaas en medicamenten.

Op 10 november worden alle verloven ingetrokken een verschillende velden onder water gezet. De discipline is ook strenger geworden. Waarom dit gebeurt weten ze niet maar een paar weken geleden hadden ze al hun scherpe patronen moeten inleveren om ongelukken te vermijden en nu zitten ze zonder.

In feite heeft Hitler de datum voor de inval in België en Nederland vastgesteld op zondag 12 november. De codenaam voor deze operatie is *Fall Gelb*. Door het slechte weer wordt deze datum telkens verschoven. Door een spion, majoor Sas, wordt Nederland telkens tijdig ingelicht. Ook de Engelsen waren van deze datum op de hoogte.

In de omgeving worden boerderijen ontruimd om onderdak te geven aan de cavallerie. Er worden zoeklichten geplaatst. De boeren proberen de inondatie te verhinderen door sabotage aan het stoomgemaal te plegen. Hun probleem is dat nog niet alle suikerbieten geoogst zijn en dat de wintertarwe niet gezaaid kan worden. Er worden nog meer militairen verwacht en de boeren moeten klaar staan om het vee te verwijderen. Bij de luchtdoelkanonnen verwachten ze elk ogenblik alarm. Een nieuwe fase is aangebroken, ze leren de theorie van prikkeldraad versperringen en moeten dit direct toepassen.

De oorzaak van de spanning blijkt een alarm geweest te zijn waarbij een inval in Limburg plaats zou vinden. Verder gaat het bericht dat een mislukte putsch plaatsgevonden heeft en een aantal officieren zijn gearresteerd.

Hij leest nu Plato die zegt dat hij niet weet of er een god bestaat en dat dit voor hem geen verschil uitmaakt maar dat de massa wel een god nodig heeft. Rein merkt op dat hij en Toos daarover net zo denken maar dat dit problemen geeft in verband met de opvoeding van de kinderen. Moet je wel of niet bidden aan tafel. Achteraf gezien was dit een schijnprobleem, want ondanks het bidden heeft naderhand geen van zijn kinderen ooit aan het bestaan van een god geloofd. De volgende generatie is een stap verder gegaan.

Einde november valt de eerste sneeuw en gaat het vriezen. Tot overmaat van ramp moeten ze voor drie dagen het fort verlaten om plaats te maken voor andere militairen die hun oorlogsstelling zullen betrekken. Ze slapen op de zolder van boer Koekoek waar het niet verwarmd is en erg tocht.

Ook de oefening van de anderen is geen succes want ze doen er 24 uur over, zonder te eten, om van Werkendam naar het fort te gaan, een paar kilometer. Daar blijkt het aangeboden eten bedorven te zijn. Dit veroorzaakt een opstand waarbij de kapitein door de gewapende wacht ontzet moet worden

Er is een hei-maschine gekomen voor de constructie van betonnen bunkers met stalen geschutskoepels. Reinder staat verbaasd over de vooruitgang in drie maanden. Toen waren er alleen oude forten zoals Altena en Bakkerskil op een

uur afstand. Nu is het een lange ononderbroken gevechtlinie geworden met eindeloze prikkeldraadversperringen.

Omstreeks Kestfeest is alles wit en dichtgevroren en ze schaatsen naar de verschillende omliggende dorpen. Hij denkt aan Finland waar de Finnen tegen de Russen vechten onder dezelfde omstandigheden. De hele compagnie staat op het ijs met zagen en houwelen om een geul te maken over de hele lengte van de slotgracht als veiligheidsmaatregel.

Ze willen hem vanaf 1 januari 1940 sergeant maken. Hij protesteert hevig want dan moet hij langer dienen. Alleen al de opleiding duurt vier maanden. Officier wil hij wel worden want dat brengt grote financiële voordelen en dan kan hij samen met het gezin in Breda wonen.

Op 3 januari 1940 brengt Prins Bernhard een bezoek aan fort Altena. Hij laat hen een vol uur in de kou staan en komt in die tijd twee keer langs, bleek en waardig, star hen aankijkend. De tussentijd brengt de Prins in de cantine door.

Het blijkt een strenge winter te worden, het ijs is 40 cm dik, de sneeuw is 40 cm hoog en de temperatuur daalt tot 16 graden onder nul. Er zijn Duitse troepenbewegingen en overall heerst spanning. Reinder valt op het ijs en bezeert zijn rug. Ook verliest hij zijn portemonnaie in een sneeuwhoop maar met vereende krachten wordt deze de volgende dag weer teruggevonden.

Het wordt nu de strengste winter sinds mensenheugenis. Onder het ijs sterven de vissen. De veerponten steken de grote rivieren niet meer over wegens ijsgang en het fort dreigt helemaal geïsoleerd te worden. Overall liggen autos in de sloten. Het is soms kouder als de thermometer, die tot -18°C gaat, kan aanwijzen.

Hitler wil hiervan gebruik maken, want alles is immers bevroren. Een aanvalsplan is uitgewerkt voor 17 januari maar één week voor de aanval moet een Duits vliegtuig, verdwaald door de dichte mist, een noodlanding maken in België met het hele plan in een actentas, gevolg weer eens uitstel.

Op 23 januari vuurt luchtafweergeschut voor het eerst op een vijandelijk vliegtuig.

Gedurende februari wordt een NSB⁴ spionnage organisatie ontdekt in Almkerk, de leider zit in Utrecht. De soldaat die dit ontdekt heeft zal, als dit alles echt blijkt te zijn, tien gulden ontvangen en bevorderd worden tot korporaal. Het vervelende is dat nu ze meer patrouilles moeten rijden. Door een andere patrouille worden twee spionnen gegrepen. Ook worden in de polder lichtkogels afgeschoten door onbekenden.

Op 22 februari bericht Reinder dat hij zijn vader en stiefmoeder op 13 mei a.s. in Eindhoven heeft uitgenodigd en dat hij zelf voor die tijd denkt af te zwaaien. Hij was een beetje voorbarig want de oorlog zou op 10 mei uitbreken.

Reinder is niet erg tevreden over het voorbereiden van de oorlog door de Nederlandse autoriteiten. Alles wordt veel te laat gedaan en de verdedigingslinies zijn te licht. Ook de burgerlijke instanties hebben hun kansen voorbij laten gaan, er zijn geen schuilkelders en er bestaat geen civiele organisatie om de burgers te beschermen tegen luchtaanvallen.

Hij valt in de handen van een veldprediker, helemaal tegen zijn zin. Reinder stelt hem de vraag of de verschillende Christelijke godsdiensten toenadering tot elkaar vertoonden onder de invloed van de wetenschap en de psychologie. De dominee constateert wel toenadering, maar noemt de twee laatste vijanden van de godsdienst.

Hij heeft ook problemen met zijn verhouding tot Toos want behalve enkele uitzonderingen hebben ze de laatste jaren weinig samen ondernomen en hij vindt dat ze daardoor veel tijd verloren hebben om elkaar beter te begrijpen. Op dit thema komt hij vaak terug.

Hij vindt iemand waarmee hij samen de Frans studeert.

In maart wordt de anti-Duitse propaganda actief en de vliegtuigen strooien ook biljetten uit over de Nederlandse stellingen. Hij stuurt er een naar huis.

Op 19 maart 1940 schrijft Reinder een brief aan Reynold en Sini die hem gevraagd hebben hoe hij de politieke toestand ziet.

Hij vindt dat de groep Engeland-Frankrijk-Amerika een misdadige kapitalistische grootmacht is, die uiteindelijk alle kleine landjes in de steek heeft gelaten: o.a. Spanje, Abessinië, Oostenrijk, Tsjechoslovakije, Polen en Finland. Engeland zal volgens zijn mening vechten tot de laatste Fransman en heeft Nederland de steun van 400.000 troepen beloofd maar zal dit nooit nakomen.

Aan de andere kant is Duitsland overbevolkt en moet exporteren om in leven te blijven. Duitsland met veel jeugd zal het uiteindelijk winnen van de corrupte kapitalisten.

Nederland behoort met zijn koloniën tot de kapitalistische groep en heeft niets te winnen bij een oorlog en is doodsbang maar 60% van de handel is met Duitsland.

De democratische staten kunnen Duitsland de geëiste levensruimte niet toestaan omdat deze dan heel Europa gaat veroveren en op een vreselijke manier zal zuiveren. De Joden beleven veel ellende maar we weten wat voor schurken dit vaak zijn.

Reinder heeft overplaatsing naar de grenstroepen aangevraagd, dan ligt hij met zijn gezin achter zich. Een ander voordeel is natuurlijk dat hij dan dicht bij huis is, maar dat schrijft hij niet.

Hier komt een misvatting naar voren, want Nederland, om zijn neutraliteit niet in gevaar te brengen, heeft met geen enkel land verdragen afgesloten. Ook lijkt

Reinder beïnvloed te zijn door de Nazi argument dat Duitsland overbevolkt zou zijn en daarom Lebensraum nodig heeft.

Op 26 maart wordt een Britse bommenwerper door een Nederlands jachtvliegtuig boven Rotterdam neergeschoten. Er is grote geestdrift onder de soldaten omdat er uiteindelijk iets gebeurt in tegenstelling tot het doelloze bestaan op het fort. Deze reactie, gezien vanuit het jaar 2001, lijkt onwerkelijk maar zo was de was de Nederlandse publieke opinie nu eenmaal in die tijd.

De verdedigingslinie is er wel maar er zijn niet voldoende lichte- en zware mitrailleurs, geen infanterie geschut of artillerie. De 16 noodhulp kanonnen zijn 40 jaar oud, de gasmaskers deugen niet, handgranaten ontbreken, van reserves is geen sprake.

Op 4 april krijgt hij 6 dagen vevwaard arrest wegens het beledigen van een sergeant die hem betrapt had dat hij niet in groepsverband was gaan baden. De straf is erg zwaar en hij vermoedt dat ze hem erin hebben laten lopen omdat hij al zeven maanden lang zijn critiek op onderofficieren niet onder stoelen of banken gestoken heeft.

Op 9 april valt Duitsland weer aan en bezet nu Denemarken en Noorwegen. Iedereen is nu doodsbang voor zijn verlof. Inderdaad worden nu alle verloven ingetrokken en heerst er een alarmtoestand. Het lijkt erop alsof de Duitsers snel Noorwegen zullen bezetten.

Het dreigende gevaar wordt bevestigd doordat er 's nachts een geheimzinnige auto gekomen is die op het fort komt en waaruit grote flessen met jenever geladen worden, het noodrantsoen.

Het is een bekend feit dat veel oorlogen gevoerd worden door manschappen die half dronken zijn. Bij de terugtocht over de Waal bij Nijmegen in 1944 zijn veel Engelse parachutisten omgekomen omdat ze stomdronken waren. Ook bij de aanval op Rusland liep Barbarossa op Schnapps.

De morgen daarna worden all landerijen om het fort onder water gezet, het vee moet weg en veel boerderijen worden ontruimd. De radio zendt alleen maar sportnieuws uit.

Reinder is getuige van het openen van sluizen om polders onder water te zien lopen, die 150 jaar geen overstroming meegemaakt hebben. Als ze terug marcheren heeft het water hier en daar de kruin van de dijk bereikt en op sommige plaatsen stroomt het erover. Een paar dagen tevoren waren de boeren hier aan het ploegen. Het is een triest gezicht al die boerderijen en boomgaarden onder water te zien staan.

Op 16 april schrijft hij een lange filosofische brief naar aanleiding van de preek van een Gereformeerde dominee. De preek is niet erg bezielend want de dominee leest gewoon voor. Het komt daarop neer dat er in werkelijkheid weinig Christenen zijn en dat ook in Werkendam veel gruweldaden bedreven zullen

worden door mensen die zich Gereformeerd noemen. Daaruit volgt dat de mens uit twee stromingen bestaat, de dierlijke en de geestelijke die voortdurend met elkaar in strijd zijn. Reinder komt tot de conclusie dat niet het lichaam maar de geest moet overwinnen. Wie niet bang is van pijn zal minder lijden wanneer hij werkelijk pijn heeft.

Ondanks de overstromingen gaat het constuctiewerk aan de bunkers gewoon door. Er zijn dijkjes omheen gelegd en de betonmolens staan op een verhoging. Alleen kan men niet bij de stellingen komen want het water is te diep met al die sloten.

Op 19 april wordt de staat van beleg voor heel Nederland afgekondigd. Reinder beseft nu dat de oorlog onvermijdelijk is en zou zich een soort Noord-Zuid Maginotlinie wensen ongacht de kosten. Het komt erop aan de ineenstorting van Europa te overleven om dan deel te nemen aan de wederopbouw die hopelijk nieuwe welvaart zal brengen.

Hij raadt Toos aan een koffer met de nodige zaken voor een eventuele evacuatie klaar te maken en de kostbaarheden (van alle plaatsen die men zou kunnen bedenken) naar Rotterdam te sturen.

Op 21 april zijn het Toos en de twee oudste kinderen die naar Almkerk komen. Zijn zoon kan zich dit bezoek nog herinneren want op een zeker ogenblik stonden ze op de brug over de Alm en in het heldere water zag hij een verscheidenheid van grote en kleine vissen. Dit heeft een grote indruk op hem gemaakt.

Een veldprediker kondigt grote maatschappelijke veranderingen aan. De slechte toestand van de wereld komt door het kapitalistische systeem dat aanleiding geeft tot zedelijk verval. Het Christendom gaat zienderogen vooruit in Europa, vooral in Rusland. Na de ineenstorting van het communisme is vanuit deze hoek een wereldvernieuwing te verwachten.

Hoe luidt het spreekwoord ook weer *de wens is de vader van de gedachte*.

Op 3 mei 1940 zijn er geruchten dat Nederland en België het volgend slachtoffer zullen zijn. Reinder hoopt toch nog, bijna tegen beter weten in, om op 13 mei, de verjaardag van Toos, in Eindhoven te zijn.

Op 7 mei worden weer eens alle verloven ingetrokken en vele nieuwe lichten opgeroepen. Reinder denkt dat Engeland door een uittartende houding de Duitsers willen uitlokken Nederland en België binnen te vallen. De Nederlanders moeten alles doen om de Duitsers te laten zien dat er van hun zijde geen gevaar dreigt.

Uit de laatste brieven klinkt een toon van neergeslagenheid en hij is duidelijk gedeprimeerd.

Uit het bovenstaande relaas blijkt dat Reinder niet erg van Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten hield wegens hun kapitalisme en het feit dat ze Hitler en Musolini tien jaar lang hun gang hebben laten gaan. Ook van Joden hield hij niet veel maar trok zich hun lot wel aan. Het koningshuis liet hem en de andere soldaten van de compagnie, volkomen koud.

Hij dacht sociaal–democraties en was godsdienstig zonder om dogmaties te zijn en een bepaalde geloofsrichting te volgen. Hij en Toos zouden zich naderhand Vrijzinnig Hervormd noemen. Na de oorlog sloot Toos zich aan bij het Humanisties Verbond die aan een niet-persoonlijke god geloven.

Hij was beïnvloed was door zekere aspecten van de Duitse propaganda maar verafschuwde hun methodes.

Men moet niet vergeten dat Nederland zojuist tien jaar economiese crisis achter de rug had waarvan een groot gedeelte veroorzaakt was door verkeerd financieel beleid van de Nederlandse regering, hoewel dat in die tijd niet zo gezien werd. Reinder heeft die periode werk gehad maar de broers en de vader van Toos waren al die tijd zonder en moesten uitzichtsloos en mens-onterend van de bijstand leven.

Veel van de problemen waarmee Reinder worstelde zijn uitmuntend beschreven door Geert Mak in *De eeuw van mijn vader*⁵

Wat zijn huwelijk betreft maakt hij regelmatig opmerkingen over het feit dat hij tien jaar lang te weinig aan zijn echtgenote gedacht had en dat ze niet veel samen ondernomen hadden om naar elkaar toe te groeien zoals hij dit noemde.

Wat de stijl van de brieven zelf betreft laat hij zien dat hij een uitstekende waarnemer is van mens en de natuur. Zijn brieven hebben een zekere litteraire waarde want hij kan zich uitstekend uitdrukken. Hij haalt regelmatig Vlaamse schrijvers aan. Hij kan vele bladzijden vullen met een regelmatig schrift zonder een enkele doorhaling, Toos trouwens ook.

Hij kent de Nederlandse schilderkunst en vergelijkt bekende geschilderde tafereelen met wat hij gezien heeft in de natuur. Hijzelf is amateur-landschap schilder en dit komt duidelijk naar voren door zijn natuurbeschrijvingen als hij kleuren en stylistische vormen beschrijft.

Wat zijn martiale zijde betreft, ondanks het verzwaard arrest en kritiese opmerkingen komende van Reinder vertrouwt zijn luitenant hem later toe dat hij beschouwd wordt een goede en betrouwbare militair te zijn.

7. Capitulatie en bezetting van Nederland

Op 10 mei 1940 schrijft Reinder laconiek dat de eerste oorlogsdag er weer op zit. De Duitsers zijn om 3 uur massaal Nederland binnen gevallen met 30 divisies zonder ultimatum of oorlogsverklaring.

Volgens de radio houden de IJssel- en Maaslinie stand en is de inval mislukt. Over het fort vliegen de hele dag honderden vijandelijke vliegtuigen die op de troepen schieten en meerdere vliegtuigen zijn neergehaald.

De werkelijkheid is geheel anders want de Peellinie wordt bijna zonder slag of stoot ontruimd. Door een grove blunder was deze gedeeltelijk ontruimd op het ogenblik van de aanval. Het Nederlandse leger heeft trouwens geen kans tegen de modern bewapende en mobiele Duitsers want ze zijn totaal onderbewapend. De geweren zijn van 1890, het 12cm veldgeschut zelfs van 1878 en de houwitsers dateerden van de eerste wereldoorlog. Hier en daar zoals op de Afsluitdijk en de Grebbelinie en Moerdijk wordt zwaar gevochten. Door van valschermtroepen gebruik te maken is Vesting Holland buiten gevecht gesteld.

Op 11 mei hoort Reinder grote explosies in het westen waar grote rookwolken opstijgen. Waarschijnlijk is dit het gevecht om de Moerdijkbruggen, Dordrecht en het vliegveld Waalhaven. Zijzelf vormen patrouilles om parachutisten op te vangen.

Op 12 mei geeft hij een ooggetuigeverslag van wat er om hem heen gebeurd terwijl hij in een stelling staat. Er zijn zo'n 40 tot 50 vliegtuigen voorbijgekomen waardoor ze beschoten worden. Er is een vrouw gedood die koffie kwam brengen. Kleine groepjes parachutisten komen naar beneden waarop geschoten wordt. Er komen nu af en toe Franse vliegtuigen over.

Na een lange onderbreking wordt de volgende brief pas op 22 mei geschreven. Reinder schrijft dat op 13 mei de terugtocht wordt aanvaard. Ze moeten daartoe overal fietsen in beslag nemen maar blijven voorlopig waar ze zijn. Op de straatweg lopen vele soldaten doodvermoeid door de gevechten bij Breda en de Langstraat, er zijn ook gewonden bij. Een Duits toestel wordt door een Engels jachtvliegtuig omlaaggeschoten en ze nemen de twee inzittenden gevangen. In feite zien ze tienduizenden militairen uit de Peellinie voorbij trekken.

Om twee uur 's nachts moet de compagnie met achterlating van alles behalve de wapenen vanuit de stellingen terug naar het fort. Reinder begrijpt er niets van, de hele waterlinie met al die forten en stalen koepels wordt ontruimd. Dan gaan ze op weg. Als de bij de tweede verdedigingslinie komen blijkt deze ook ontruimd te zijn. Bij Gorcum, waar ze weer levende wezens ontmoeten wordt besloten zich in te graven. Sommige soldaten beginnen de winkels te plunderen en een korporaal is stomdronken. De officieren laten dit toe want de stad zou toch maar gebombardeerd worden. Ze schieten op vliegtuigen en halen er een paar neer.

Ze horen hoe Rotterdam gebombardeerd wordt. Daar vallen 980 doden en worden 29.000 gewonden onder het puin uitgehaald.

De eerste dag van hun krijgsgevangenschap is woensdag 15 mei als de opperbevelhebber Generaal Winkelman de capitulatie tekent. Ze moeten geweren en patronen inleveren. De dag daarna komen de eerste Duitsers.

Op zondag 19 mei komt Charlie hem opzoeken die het erg druk heeft met ruiten inzetten in Rotterdam. De dinsdag daarna komen zelfs Reinder's vader en stiefmoeder over uit Den Haag en geven hem fl10.

Reinder is ondertussen ingekwartierd in een klein arbeidershuisje in Gorcum.

Hij belt het St Joseph ziekenhuis op om te horen of Eindhoven gebombardeerd is want er gaan de gekste geruchten. Gelukkig is er niets ergs gebeurd en de Boerhaavelaan, welke achter het ziekenhuis ligt, staat er nog. Wel is er een grote bom een paar honderd meter van het huis gevallen en geen enkele ruit is nog heel. Wat later krijgt hij een geruststellende brief van Toos gehaald door een werkeloze die fl10 verdient met een fietstocht naar Eindhoven.

Na de overgave zijn er weer vliegtuigen in de lucht maar deze keer zijn het Engelsen die overal bombarderen. Voor Nederland is de oorlog voorbij maar deze woedt nu in Frankrijk en Engeland. De kranten die vlak daarvoor pro-Engels waren zijn plotseling pro-Duits. De bezettingstroepen gedragen zich correct en Reinder verwacht dat ze dit zullen blijven doen, zelfs al zijn er tegenslagen. Hij vindt dat Nederland er met lichte schade vanafgekomen is. Hij weet niet wat hij moet denken van de gruweldaden in Polen en Tsjecho-Slovakije.

Op de een of andere manier is de volle betekenis van het bombardement van Rotterdam, dat plaats vond nadat Nederland zich al over gegeven had aan de Duitse landstrijdkrachten, nog niet tot hem doorgedrongen.

Op 25 mei gaat de helft van het leger naar huis, landbouwers, mijnwerkers en zelfstandigen. Doordat hij een vaste betrekking heeft moet hij blijven en gaat met de anderen het fort schoonmaken. Van zijn compagnie moet 80% blijven.

Op 28 mei verhuizen ze naar barakken in Sleeuwijk. Toos zoekt hem daar op. De krijgsgevangenen krijgen nu regelmatig verlof en hij gaat per fiets naar Eindhoven.

Op 10 juni is hij nog steeds onder dienst want er zijn bewakingstroepen nodig om de militaire installaties te beschermen.

Met een kameraad besluit hij naar Rotterdam te rijden maar komt niet verder als het zwaar beschadigde Dordrecht waar ze op een terras belanden met twee Duitse soldaten uit Berlijn. Ze raken hiermee in gesprek, drinken vele rondjes en nemen luidruchtig afscheid. De terugtocht schijnt oneindig lang.

Op de Merwede zien ze boten met veel Franse- en Engelse krijgsgevangenen die het erg warm hebben, omdat ze water putten in de rivier, en in de richting van Duitsland getransporteerd worden. Er drijven mijnen en één boot met gevangenen is al in de lucht gevlogen. Hij is blij dat hij zich niet in een dergelijke situatie bevindt.

Eind oktober schrijft hij een brief naar Reynold en Sini Koomans waaruit blijkt dat hij op 11 juni afgezwaaid is. Hij heeft dus negen en een halve maand onder de wapenen doorgebracht waarvan vijf dagen oorlog en één maand als krijgsgevangene.

Zijn anti-Britse gevoelens zijn door de oorlogshandelingen toegenomen, ze zouden Holland in de steek gelaten hebben en zijn nu tot overmaat van ramp, overal aan het bombarderen. Het Duitse leger, door hun correct optreden, maakt een positieve indruk.

Niets wijst erop dat hij later zou besluiten in het verzet te gaan want blijkbaar was de aanleiding om dit te doen voor hem nog niet duidelijk. Hij had o.a. nog niet met zijn schoonvader gesproken die het bombardement in lijve meegemaakt had.

Hij kon de bezetting van Nederland door een vijandelijk leger, dat zich correct gedroeg, accepteren, getuige zijn ontmoeting met Duitse militairen op een terras in verwoest Dordrecht

Reinder wijst voortdurend op de slechte voorbereiding voor de oorlog, de toestand van wapenen en reserve. Hij heeft mogelijk de conclusie getrokken dat een regering die besluit zich te verdedigen met een leger uitgerust met aftandse wapens in feite een even grote moordenaar is als een leger van aanvallers met moderne wapens. Men wordt gedwongen te vechten met ongelijke kansen.

Dit gevoel had ikzelf ook, tien jaar later, toen ik in Nijmegen in de Kraayenhoff kazerne ondergebracht was, stenen gewelven zonder ventilatie, ongeveer in dezelfde stijl als Fort Altena. Na twee weken was het hele peloton ziek met keelinfekties en longproblemen. Mijn geweer dateerde van 1919 maar schoot wel heel zuiver. Een stengun of mitrailleur heb ik nooit in mijn handen gehad. Op deze manier voorbereid moest het vaderland tegen het Sovjet-blok verdedigd worden.

Hij zag nog niet in dat de ononderbroken Engelse bombardementen een tastbare uiting waren van de toenemende Britse weerstand tegen de Nazi's en men dit in positieve zin zou moeten opvatten. Deze houding is mogelijk het gevolg van de intensieve pro-Duitse propaganda waaraan de bevolking van het begin af aan onderworpen werd en éézijdige voorlichting.

8. De eerste jaren van de oorlog

Er is weinig materiaal uit de oorlogstijd vergelijkbaar met de gedetailleerde verslagen uit de mobilisatietijd. De beste brieven vond ik in de USA waar een kleinkind van Reynold en Sini Koomans, Patty Stikeleather, de hele correspondentie uit de oorlog nog had. Rein schreef regelmatig en gaf opsommingen van de oorlogssituatie in Nederland. In het begin wordt de post via Lissabon verstuurd.

Op 9 oktober 1940 beschrijft hij het verloop van de oorlog. Het blijkt dat de Nederlandse verdediging een grote puinhoop geworden is door slechte voorbereiding en organisatie. Hij schrijft dit niet op deze wijze maar laat voorkomen alsof ze voor de overmacht hebben moeten zwijken. De Duitsers waren technisch superieur. De oorlog is gestopt om na het bombardement van Rotterdam verder bloedvergieten te voorkomen.

Bij Philips is er nog steeds werk ondanks het feit *dat de directie en de koningin de benen genomen hebben*. In plaats van handelscorrespondentie met Engeland en Kolonien doet hij nu Frankrijk en Italië.

De voedsel en kledingtoestand is nog goed maar het vervelende zijn de Engelse bombardementen. Er zijn al 1000 burgers omgekomen en hij denkt dat er meer civielen zullen sterven dan soldaten.

De verwachting is dat voorjaar 1941 Amerika de wapenen zal opnemen tegen Japan en Rusland zal blijven toekijken om beter zijn wereldrevolutie te bevorderen wanneer alle landen uitgeput zijn.

Wat Nederland betreft, ze hebben 10 jaar lang werkeloosheid beleefd en daarop zeggen veel Hollanders, laten de Duitsers het nu maar proberen daar een oplossing voor te vinden.

Tegen de Joden wordt gediscrimineerd. Hij weet niet hoeveel miljoenen er zijn maar het zou een grote opluchting zijn ze allemaal naar bv. Zuid Amerika te sturen.

Engeland wordt elke dag gebombardeerd maar ze weten niet wat het resultaat zal zijn. Er zijn aanvallen bij met 1000 vliegtuigen. Er valt weer een grote bom in de buurt.

Toos bezoekt Rotterdam met twee kinderen en zegt daar nooit weer terug te willen komen, heel Kralingen is verwoest. De schrijver herinnert zich dat bezoek want de puinhopen rookten nog hoewel de straten weer berijdbaar waren en sommige trams weer reden. De nacht was onrustig met afweergeschut en zoeklichten.

Op 10 december volgt er weer een brief. De brief van 9 oktober is nog niet aangekomen omdat de postroute nu over Siberie en Japan gaat.

Met St Nicolaas zijn er vier bommen in de buurt van het huis gevallen. Blijkbaar zijn deze van Duitse oorsprong omdat het vliegtuig zijn bommen niet kwijt kon in Engeland en onder deze conditie niet kon landen op vliegveld *Welschap*.

De stemming in Nederland was gedrukt en begint nu een beetje meer optimistisch te worden. De taaie weerstand van de Engelsen geeft de vage hoop dat de oorlog nog niet verloren is. Reinder's mening over de Engelsen verandert schijnbaar want nu noemt hij ze Tommies.

In maart 1941 heeft Reinder zijn studie Duitse taal weer opgevat. Hij doet nu Duitse handelscorrespondentie. De kou van het fort is in zijn botten gaan zitten en hij heeft spit in zijn rug.

De brieven uit Amerika komen gekortwiekt over want de censuur knipt daar grote stukken uit. Reynold vraagt Reinder om zijn vader, Opa Koomans, f 1000 te geven voor een fiets en een pak kleren. Reinder schrijft dat dit met zijn netto f 200 per maand uitgesloten is omdat alles meer als op gaat. Verder zijn er geen fietsen meer te koop, banden zijn bijna onvindbaar. Er is gebrek aan koffie, vlees, eieren, vet en boter.

Opa had trouwens al een vergunning voor een fiets aangevraagd maar dit werd afgewezen omdat hij niet werkte.

De bombardementen gaan door. De gemeentelijke gashouder van Eindhoven aan het kanaal, 85 meter hoog, wordt met brandbommen in brand gestoken. Door kordaat optreden van de verantwoordelijk directeur wordt een ontploffing in een dichtbevolkte buurt voorkomen.

Op 24 april is zijn afdeling van vijf man opgeheven; de chef, juffrouw Naber, is in Amerika. Reinder wordt beheerder van de afdelingsadministratie en doet allerlei bijbaantjes.

Eind mei 1941 viert Philips het 50-jarige bestaan. Het wordt een geweldig feest met optochten en veel oranje. Dit is de Duitsers teveel en de Grüne Polizei komt met overvalwagens en mitrailleurs. Twee dagen lang is er een staat van beleg en iedereen die na 8 uur 's avonds opgepikt wordt moet in een gymnastiek lokaal 11 uur lang in de houding staan.

Het Duitse leger is nu naar Noord Afrika overgestoken na een snelle overwinning in de Balkan. In September gaat de oorlog in Rusland voort, Leningrad staat op het punt te vallen en verwacht wordt dat voor de winter Moskou en de Krim veroverd zullen zijn. De Duitsers zingen weer van *Fahren gegen England*.

Bij Philips wordt gratis eten verstrekt, de *Philipprak*, hutspot, haché of soep. De Duitsers voeren veel sociale verbeteringen in zoals kinderbijslag, belastingverlaging, ontslagverbod, betere ziekteverzekering, maar dat dit zal blijven als de Duitsers de oorlog mochten verliezen, daarvan is Reinder niet overtuigd.

Ondanks deze maatregelen daalt de levensstandaard erg snel. Nederland is een wingewest geworden en de Duitsers zijn bezig het hele land leeg te roven.

We zijn nu weer een jaar verder. Op 6 december 1941 worden de Duitse troepen voor Moskou voor de eerste keer teruggeslagen

Het keerpunt van de oorlog komt de volgende dag als de Japanners Pearl Harbor aanvallen en het een werkelijke wereldoorlog wordt. Hitler doet, waarschijnlijk als compensatie voor zijn tegenslag in Rusland, er nog een schepje op om een paar dagen later eenzijdig Amerika de oorlog te verklaren. Deze blunder stelt President Roosevelt in staat om nu ook officieel Engeland te hulp te komen.

Op 19 januari 1942 zijn de offensieven in Libië en Rusland vastgelopen Reinder verheugd zich over de intense kou die in Rusland heerst en misschien ook over de intense hitte in Libië.

Gedurende de zomer bezoeken Reinder en zijn zoon Reinder's ouders in Den Haag waar ze Panorama Mesdag en het Gemeentemuseum bezoeken. Daarna fietsen ze naar Kerkrade om een vriend uit de mobilisatietijd, Willie Strüfer, te zien. Die avond is er een geweldig bombardement van Aken, op 3km afstand zodat het hele huis dreigt in te zakken. Ze zitten in een reusachtige kelder onder het huis. Daar hebben de mijnwerkers vroeger bruinkolen gedolven totdat het te riskant werd en de fundamenten gestut moesten worden.

Op 6 december van dat jaar worden de Philipsfabrieken aangevallen. Reinder maakt die ochtend een wandeling op de Aalsterweg met zijn drie oudste kinderen. Er staat een stevige grondnevel waaruit plotseling een luid gebrom opstijgt. Een groot aantal Bostons, Mosquito's, twee motorige houten bommenwerpers, en Ventura's vliegen laag over het land en even daarna stijgen venijnige gele wolken op uit de gebouwen die op een paar km afstand liggen en duidelijk zichtbaar zijn in het heldere zonlicht. De aanval duurt minder als een minuut. Vijf minuten later komt een tweede golf. Het luchtdoelafweergeschut wordt zo intens dat ze schuiling in een sloot achter een boomstam moeten zoeken want overal fluiten de neervallende granaatscherven. Op de terugweg naar huis zien vliegen verkenningsvliegtuigen over om de schade te fotograferen met als gevolg een nieuwe lading van scherven en ze moeten schuilen in een portiek.

De krantenberichten schrijven van een aanval op de burgerbevolking en dat er 16 vliegtuigen neergehaald zijn. In feite raken 4 van de 84 vliegtuigen verloren. Een paar slaan te pletter tegen hoge gebouwen. De Eindhovense binnenstad wordt zwaar getroffen en er zijn 130 doden. Veel Duitsers die met kanonnen op de daken stonden zijn gedood door de brand daarna. De Philipsfabrieken zijn voor een belangrijk deel verwoest. Reinder is verbaasd dat deze verwoesting zo snel kon gebeuren.

Reinder schrijft aan Charlie dat ze het vroeger hadden over een Graaf van Coudenhove en zijn idealen van Pan-Europa. Ook zijn ideaal was één munt, één

postzegel, géén grenzen, één spoorwegnet en één staat. Wie had kunnen denken dat dit ideaal zo'n korte tijd later zo volkomen verwezelijkt zou worden. Het is nu bijna zover.

Daartegenover staat dat als Duitsland de oorlog verliest er een mensenleven lang niets meer van een Pan-Europa terecht zal komen. Integendeel, hij verwacht dat Engeland zal zorgen voor verdeeldheid.

Hoewel Nederland vrijheid en onafhankelijkheid wenst zijn deze begrippen in feite belachelijk want ze zijn economies volkomen afhankelijk. Het zou toch een zegen zijn als ze daarna vrijwillig tot een Europese Statenbond zouden toetreden.

Gedurende najaar 1942 wordt het duidelijk dat de Duitsers aan de verliezende hand zijn als het zesde leger bij Stalingrad omsingeld wordt door de Russen en Rommel bij El Alamein door de Engelsen verslagen wordt.

Op 30 maart 1943 is er weer een aanval op de Philipsfabrieken, speciaal gericht op het gedeelte aan de Emmasingel. De schade aan het hoofdkantoor is erg groot. De kluizen met documenten zijn zo heet dat het weken duurt voordat ze geopend kunnen worden omdat anders de inhoud vlam zou vatten.

Ook de bombardementen op het Ruhrgebied zijn tot in Eindhoven te volgen. De ontploffingen zijn duidelijk te horen terwijl de horizon in brand staat.

Ook Rotterdam wordt op 2 april voor de tweede keer gebombardeerd, deze keer door de Amerikanen

De Duitsers hebben een groot tekort aan arbeidskrachten omdat de Duitse mannen aan het front staan en proberen ze te vervangen.

Op 6 mei schrijft Reinder aan Charlie dat de oproep van de Duitsers om de Nederlandse soldaten weer in krijgsgevangenschap te laten terugkeren en ze naar Duitsland te zenden, een grote staking uitgelokt heeft. Ook in Eindhoven heeft alles drie dagen stil gelegen. Het is geëindigd op de gebruikelijke manier met het doodschieten van een aantal stakers o.a. een Philipsman uit de straat. Dit was de heer Bruining, Boerhaavelaan 3.

De redenering was als volgt, wetende dat er geen stakingskas is moet de staking zo groot worden dat het hele land stil zal komen te liggen. Als dan de vlam naar andere bezette gebieden zou overslaan dan zou dit tot de invasie van de geallieerde troepen kunnen leiden. Hijzelf is ogenblikkelijk tegen de staking omdat hij er geen heil in ziet.

Op 8 mei bericht hij dat het Philips personeel vrij gesteld is van krijgsgevangenschap. Alle Nederlanders van 18 tot 35 jaar zullen opgeroepen worden voor Duitsland, ook de studenten. Hij vindt dat de maatregelen zich zo snel opvolgen dat het er meer van weg heeft om gijzelaars als om werkers te krijgen. Hij kan zich vergissen en de oorlog kan nog wel duren tot 't volgend jaar maar toch.....

Het wordt een spannende maand. In Afrika staat het op het punt af te lopen. Daarna volgt er waarschijnlijk een nieuwe onderneming, hopelijk niet door Holland.

Op 13 juni schrijft hij dat nu de strijd op twee fronten ontketend is en het hem niet zou verbazen als het vuur zich uit zou breiden tot een algemeen front langs heel Zuid en Oost Europa.

Omstreeks 10 september zakt het front in Italië in. Mussolini wordt ontvoerd en daarna weer door de Nazi's bevrijd.

Charlie heeft een stuk leer opgestuurd waarmee de vader van Toos ijverig bezig is om zolen voor zijn kleinkinderen te maken. Een broekenpers wordt in een glijer omgetoverd.

In die tijd is Reinder bijna elke avond van huis, naar zijn zeggen om 700 Kg aardappels te vervoeren voor diverse kennissen. Zijn banden zijn versleten en gaan voortdurend stuk. Toen er helemaal niets meer was werden houten banden gemonteerd die veel lawaai maakten en moeilijk reden. Op dit *aardappelrijden* komen we later weer terug.

Na september 1943 is geen brief bekend van Reinder.

Wat ik me weet te herinneren uit de oorlogstijd is dat er een grote kaart van de Sovjet Unie was waarop met gekleurde spelden het hele verloop van het Duitse offensief en de terugtocht te volgen was. Naderhand kwam daar een tweede kaart van Italië bij.

Hij luisterde, toen we nog radio's mochten hebben, altijd naar het pro-Duitse radioprogramma van het cabaret Paulus de Ruyter een pseudoniem voor een zekere Jaques van Tol die pro-Duitse satiriese liedjes maakte. Dezelfde Jaques die het beroemde lied van *Mientje heeft een hart van prikkeldraad* geschreven heeft. Hij moest vaak lachen om de overdreven propaganda. Na de oorlog heb ik op de HBS Nederlandse taal onderricht gehad van Juffrouw van Tol, zijn zuster.

Koper is er nooit ingeleverd. Dit wordt dit eerst in de tuin begraven en naderhand op de *Grote Hei* precies op het traject van de latere snelweg Eindhoven-Maastricht. Het tracé werd tijdens de oorlog al uitgegraven. Zodoende kwam het koper toch nog in Duitse handen.

Door de kou die hij geleden had en mogelijk doordat hij plotseling een zittend leven was gaan leiden, kreeg hij aanvallen van ischias en lag hij vaak op de divan onder een elektrische deken.

Hij was kennelijk van plan zijn kinderen een bredere basis te geven om hen in staat te stellen een passend modern vak te kiezen.

Zo kreeg ik technisch speelgoed zoals mecanodozen, waaraan hij ijverig meedeed. Hij kocht chemiese spullen zoals kolven, reageerbuisjes, een brander en chemicalien waarmee we gingen experimenteren.

Op electrisch gebied speelde ik al vroeg met transformatoren, schakelaars en lampjes.

Ook heb ik heel wat jaren bij *Meneer van der Vlugt* timmerles gevolgd. Dezelfde persoon die de speelgoedfabriek Simplex in Aalst stichtte. Bij hem hebben mijn vrienden en ik ons eerste zwarte loon verdiend.

In het begin werd er voor het eten aan tafel een gebed uitgesproken en werd uit een kinderbijbel voorgelezen maar we gingen nooit naar de kerk. Na een paar jaar was deze periode voorbij. Op de lagere school woonden we de catechisatie bij maar voor mij heeft dit maar een jaar geduurd.

Het eten was een heel onderwerp op zichzelf. Aardappels werden bij de boer gehaald, geschraapt en uitgewassen om aardappelmeel te maken dat dan op grote schotels buiten lag te drogen.

Graan kwam ongemalen van de boer en werd met de hand in een koffiemolen gemalen, een moeizaam karwei. Naderhand kwam er een grote molen voor in de plaats met een groot wiel.

Volle melk werd bij boer Koning in Heeze gehaald. De boerderij *Het Huisven* was 60 ha groot en zeven of acht km van ons huis gelegen. Het lag erg geïsoleerd want de burens woonden op 4 km afstand. Daar fietsten we elke zondag naar toe. De zoons heb ik goed gekend. Klaas was ongeveer van mijn leeftijd. Wat mij toen opviel was dat ze lichamelijk zo geweldig sterk waren. Ook Floor en zijn zuster Jans herinner ik me duidelijk. Boer Koning die iets weg had van Adenauer zat vaak in een grote stoel bij de kachel in de keuken. De verzetsgroep was daar gehuisvest, dat wisten we toen niet, maar daarover meer in het volgende hoofdstuk.

Voor kaas was er weer een andere boer aan de andere kant van Eindhoven.

De tuin was ook een wonder voor een kantoorbediende. Er was een kippenhok met kippen en een grote haan. De zoon des huizes heeft dit ondieer zijn kop moeten afhakken. Verder stond het vol met groente zoals sla, bonen, erwten en mais.

Ook de natuur werd niet vergeten, emmersvol bramen werden geplukt en paddestoelen zoals hanekammen gezocht.

Leren schoenen bestonden niet meer en werden door cartonnen bovenhulsels met houten zolen vervangen. Ze hielden het maar een paar maanden uit. Uiteindelijk liepen we op klompen. Deze werden verzoold door er nieuw hout onder te spijkeren. De uitdrukking *nu barst mijn klomp* was vaak letterlijk op te vatten en spelde onheil.

Doordat gas, electriciteit of kolen erg beperkt waren werd men vindingrijk en kwamen vele technieken uit de eerste wereldoorlog weer terug. Eten werd gaar gemaakt in een hooikist. Een verwarmde pan met roggepap werd de avond

tevoren daarin geplaatst en was de volgende dag gaar maar smaakte niet erg lekker. Zelfs roggebrood werd niet meer gebakken maar gekookt, erg klef.

De electriciteitsmeter kon ook aftellen als je met de burens samenwerkte en zekere verbindingen van het 3-fasenet tussen twee naburige huizen verwisselde. Dit werd bij ons ook gedaan, maar je moest oppassen dat alles weer in orde was als ze de meter kwamen opnemen.

Ook is er veel hout gehakt in de omliggende bossen die zienderogen van de aardbodem verdwenen.

De duisternis werd verdreven met de knijpkat een hand aangedreven dynamo die een gloeiend spijkerlicht aandreef en waarvan de handen gauw vermoeid raakten.

Na een wandeling door de heide kwamen we thuis met ladingen stroobiljetten met anti-Duitse propaganda en zilverstrookjes. De laatsten werden uitgeworpen door geallieerde vliegtuigen om de radarsignalen te verstoren. Het was natuurlijk verboden deze pamfletten in je bezit te hebben.

Opsommend kan men zeggen dat Reinders idealen min of meer vervlogen naarmate de Nazi's fanatieker en roofzuchtiger werden. Hitler zou weliswaar de oorlog verliezen maar wilde het Jodenvraagstuk definitief oplossen en Duitsland mede in het verderf storten omdat, in zijn ogen, het volk eenvoudig de overwinning niet verdiende. Ook in de bezette gebieden was men over dit voornemen duidelijk ingelicht door de feiten.

Van zijn afkeur van het kapitalisme bleef ook niet veel over toen hij begrepen had hoeveel moeite en opoffering nodig was om de overwinning te behalen. Uiteindelijk was alle hoop op een overwinning op deze landen gevestigd.

Mijn grootvader huilde toen hij de aanval op Rotterdam gade sloeg vanaf zijn zolderkamertje in Hillegersberg en zijn hele levenswerk in vlammen op zag gaan. Als Rotterdammer was hij aan de voet van de Laurenskerk geboren en als aannemer had hij rondom de eeuwwisseling huizen gebouwd in het centrum.

Ook Charlie gaf een roerend ooggetuigeverslag van deze gebeurtenissen. Het nodeloos vernietigen van Rotterdam, het plunderen van Nederland en de Jodentransporten naar Vernichtungslager hebben hem ongetwijfeld diep beïndrukt.

Uit zijn brieven blijkt deze verandering in houding duidelijk ook doordat zekere onderwerpen naderhand geen gespreksthema meer zijn.

9. Verzet en arrestatie

Nu komt verreweg het lastigste gedeelte omdat er zo weinig bekend is over de handelingen van hele verzetsgroep en de rol die mijn vader daarin speelde. Ik heb heel wat mensen geschreven om opheldering maar het was meestal te laat.

Wat ik me weet te herinneren van het verzet gedurende de oorlogstijd is dat we lange tijd Joodse onderduikers in huis hadden. Een vrouw, *Tante Ali* is lang gebleven en speelde vaak piano, ik herinner me de Impromptus et Moments Musicaux van Schubert. Ze moet voor Juni 1943 de Boerhaavelaan verlaten hebben volgens haar brief die hieronder volgt. Haar man, Oom Jo, was ook bij ons maar minder lang. Hij sliep onder de vloer van de woonkamer waar wat losse planken lagen met een tapijt erover. Helaas was het grondwaterpeil soms hoog. Wel kon je via deze weg onder de naburige huizen gaan omdat er stenen uit de fundamenteën gehaald waren.

Op 7 augustus 1945 schrijft *Tante Ali* een brief aan Toos vanuit Brwiksherrgard in Zweden, ze ondertekend met de naam Lettie. Jo is er niet meer, ze heeft de hoop opgegeven. Zelf is ze een jaar in Vught geweest waar ze voor Philips werkte. Op 2 juni werd ze op transport gesteld naar Birkenau in Polen. Het vuur van het crematorium brandde dag en nacht en ze wist toen waar haar ouders, zuster en zwager gebleven waren. Daar heeft ze 9 maanden voor Telefunken en Reichenbach gewerkt. Toen de Russen op 3km genaderd waren werden ze op transport gezet. Dagen lang hebben ze gelopen met 30 graden vorst zonder schoenen en voedsel. Met 220 vrouwen zaten ze in een open beestenwagen. Ze is er erg hard door geworden en de doden werden eenvoudig uit de wagen geworpen ook al waren dit haar vrienden. Ze is toen in 9 kampen geweest door heel Duitsland. Nu ligt ze in Stockholm in een Nederlands Sanatorium met pleuritis. Ze heeft verschillende adressen geschreven om nabestaanden op te sporen zonder resultaat. Ze wil graag naar Holland terug te helpen alles weer op te bouwen.

Verder was er een hele serie van Engels sprekende ooms die maar een tot twee nachten bleven.

Ook weet ik dat mijn vader boven aan de trap op de eerste verdieping wapens verborgen hield in een ruimte tussen de vloer en het plafond van de gang.

Soms moest ik illegale blaadjes vervoeren naar boer Koning onder Heeze, die ik onder mijn blouse stak.

Een paar maanden voor zijn arrestatie leek mijn vader nogal zenuwachtig en liet een snor staan.

Verder kregen we wel eens bezoek van een man die waarschijnlijk met Oom Kees aangesproken werd.

De arrestatie vond plaats op 14 mei 1944 bij familie de Koning op hun boerderij te Heeze. Ik was die dag niet met hem meegegaan en was dus thuis. Toen mijn moeder van de arrestatie hoorde diezelfde dag huilde ze heel hard. De eerste en laatste keer dat ik haar heb zien huilen. Die dag huilden er meer mensen in de omgeving.

Hij was dus lid van een verzetsgroep in Geldrop onder leiding van Harry van Gestel. Er werden overvallen op distributiekantoren gepleegd en hij verschaftte tijdelijk onderdak aan piloten.

W.A. Brug schreef een boek, *Hun naam leeft voort*⁶. Het gaat over verzetslieden naar wie een straat genoemd is onder het motto dat straten ook monumenten zijn. Daaruit blijkt dat deze activiteiten iets te doen hadden met De Zwarte Plak in de Peel, een organisatie die onderduikers verzorgde en neergeschoten piloten opving en verder stuurde. Hij verwijst specifiek naar de gebr. de Koning. De schrijver is ondertussen overleden zodat via deze weg geen verdere informatie ingewonnen kan worden.

Hij schrijft⁷ dat de vier broers Huib (27 jaar), Arie (24 jaar), Willem (22 jaar) en Gerrit (20 jaar) de Koning deel uitmaakten van een verzetsgroep van 35 personen. Ze hebben overvallen gepleegd op het bevolkingsregister van Mierlo, het gemeentehuis te Heeze, het distributiekantoor van Geldrop. De distributiebonnen gingen voor een groot deel naar *De Zwarte Plak*, een boerderij aan de rand van het dorp America in de Peel.

Op 17 juli 1943 werd tijdens een razzia op hun boerderij te Heeze een aantal onderduikers en radio's gevonden. Willem werd op 17 december 1943 gearresteerd toen hij een familielid naar het station bracht.

In de nacht van 13 op 14 mei 1944 zou een wapendropping plaats hebben. De gebr. de Koning stonden met andere verzetsstrijders op de afgesproken tijd in het veld te wachten, maar het ging door bepaalde omstandigheden niet door. De verzetstrijders gingen naar huis niet wetende dat ze door de Duitsers bespied en omsingeld waren. In de verzetsgroep zat namelijk ook een gedeserteerde SS-er die zijn desertie goed wilde maken door de groep te verraden.

De Duitsers deden aanvankelijk niets maar de volgende dag om half tien 's morgens overvielen ze de boerderij, waar op dat ogenblik 16 personen aanwezig waren. Men ontdekte wapens, papieren en schuilplaatsen en de aanwezigen werden gearresteerd.

Jan Derix, journalist, heeft de herinneringen van Bert Poels, de verzetsman die achter *De Zwarte Plak* stond, opgeschreven in een boek *Bert Poels mémoires, Vriend en vijand*⁸. Daarin staan geen specifieke verwijzingen naar de

verzetsgroep van Harry van Gestel hoewel hij heel duidelijk uit laat komen hoe de organisatie ontstond en het geheel functioneerde.

Verschillende piloten vonden hun weg terug via Eindhoven. Met name worden vermeld George Fernyhough, neergeschoten op 23 april 1944 en Don Boswell op 27 maart 1944.

In Bakel was het Dr Nelemans met de schuilnaam *oom Jan* die piloten ontving en doorstuurde. Soms gingen ze per trein naar Eindhoven.

Een van de journalisten die zich interesseerde voor het verzet was Cees Wittebrood uit Best omdat een straat naar de gebr. de Koning genoemd zou worden. Op 30 december 1959 schreef hij een brief aan de vader J de Koning, Boerderij Huisven te Heeze, om documentatie.

Bij de 40e verjaardag van de *Bevrijding van de Brabantse Corridor 1944* verscheen een artikel in de *Airborne Koerier*, waarschijnlijk van zijn hand getiteld *Voor vier broers uit Heeze kwam de bevrijding te laat*.

Het gezin de Koning bestond uit één vader met zeven zonen en drie dochters. De volgende feiten worden vermeld in zijn dagboek:

22 februari 1942	Franse vluchtelingen verder geholpen,
5 maart 1942	Joden ondergebracht.

Toen Eindhoven gebombardeerd werd (op 6 december 1942?) kwamen 200 vluchtelingen naar de boerderij die wortelenstamp van schoongemaakte dakpannen aten. Dit staat niet in het dagboek. Vervolgens:

2 september 1943	Engelse piloot weggebracht naar Aalst, reserve officieren laten onderduiken an andere onderduikers geholpen,
5 mei 1943	Hollandse studente geholpen bij onderduiken,
30 mei 1943	twee Belgiese leraren verder gebracht,
7 juni 1943	overval op plaatselijk bureau te Heeze, alle Ausweissen meegenomen, rest vernietigd,
5 juli 1943	twee jongemannen doorgeholpen op weg naar Portugal,
19 juli 1943	eerste overval van de Duitsers, radio meegenomen, onderduiker en vader gevangen genomen, bevrijd na vier dagen en boette van f 440,
17 december 1943	Willem opgebracht naar Amersfoort maar na drie weken vrijgelaten omdat zijn papieren toch in orde bleken, want hij was officieel vrijgesteld van uitzending naar Duitsland, hij kreeg twintig gulden boette.

Daarna wordt de vader niet meer ingelicht door de zoons over de verzetsactiviteiten, dit was te gevaarlijk.

Het verzet komt in een nieuwe fase, het actief verzet begint want er moeten bonkaarten komen en wapens zijn nodig. De wapendropping van 13 mei 1943 is hierboven al beschreven door W.A.Brug.

Bij de overval de volgende ochtend door de SD⁹ als Huib probeert te vluchten schieten ze hem drie kogels in zijn benen. De overvallers gaan recht op hun doel af. In een schuur van 25 bij 25 meter, waar stro is opgeslagen wippen zij precies de juiste baal uit de stapels. Daarachter vinden zij de bewijsstukken: een complete schuilplaats, distributiebescheide, schrijfmachine, stempels en wapens.

Samen met andere verzetstrijders, onder wie ook een zwager van de vier broers, Aart van Heijst, worden zij naar de Polizeigefängnis in Haaren overgebracht, in totaal vijftien man. Negen worden weer vrijgelaten. Zes worden doorgezonden naar concentratiekamp Vught: Huib, Arie, Willem en Gerrit de Koning, zwager Aart en *een zesde man*.

Deze *zesde man* heeft ook in 1984 helemaal geen profiel en dit is Reinder Keizer.

Meer inlichtingen van Cees Wittebrood te krijgen was niet meer mogelijk. We werden door zijn weduwe ontvangen die zei dat alle aantekeningen weggegooid waren.

Andere pogingen om met overlevenden van de familie de Koning over dit zeer pijnlijke onderwerp te spreken liepen op niets uit.

Het volgende artikel over *Het Verzet in en rond Eindhoven* werd gepubliceerd in het Eindhovens Dagblad van 17 September 1964. Hierin wordt verwezen naar een tentoonstelling in het van Abbemuseum in 1945 toen een brochure verscheen over de ondergrondse strijd. Er wordt opgemerkt dat het echte verhaal waarschijnlijk nooit geschreven zal worden omdat de bedoelde groepen elkaar regelrecht tegenspreken.

Er bestonden in die tijd verschillende organisaties, de Landelijke organisatie voor hulp aan Onderduikers (LO), de Knokploegen (LKP), de Orde Dienst en de Raad van Verzet.

Koeriersdiensten voor de LO, werden verricht o.a. door Loek van de Heyden een vrouw. Ze leverde met Eddy Verkalk en anderen een gevecht tegen 60 Duitsers op de Leenderheide waarin Piet van Riel en H. Luycks sneuvelden en Eddy gewond werd. Dit was een Eindhovense verzetsgroep.

De Leenderheide is vlak bij de hoeve van de Koning waar de wapendroppings plaats vonden.

Het volgende artikel verscheen in de Haagse Courant van zaterdag 28 februari 1970 onder de titel van *Vier broers door Duitsers omgebracht*, geschreven ter herinnering aan wat 25 jaar geleden gebeurde. Hier is één van de overlevende broers namelijk Floor de Koning aan het woord.

Dit artikel bevat nieuwe informatie want de Duitsers die de boerderij omsingelen op 14 mei 1944 blijkt de Sicherheits Dienst (SD) onder leiding van Klingbeil en Weber te zijn. De verrader is de 26-jarige gedeserteerde SS-er Arie IJsselstein

Het blijkt dat de Duitsers voor de boerderij een schietbaan aangelegd hadden en dit tot Sperrgebied verklaard hadden. Het begin van het verzet was de februaristaking (waarschijnlijk 1941, toen was er een staking in en rondom Amsterdam wegens de Arbeitseinsatz en razzia's in het Joodse ghetto) en ze begonnen met leuzen te plakken en te schilderen op de wegen. Onder leiding van Harry van Gestel uit Geldrop vormde zich een verzetsgroep van ongeveer 35 man. Ook Floor verwijst naar *De Zwarte Plak*. Hoe de contacten met Engeland tot stand werden gebracht weet Floor niet want alle mensen die daarvan wisten zijn omgebracht of verdwenen.

Bij de overvallen stond Floor op wacht en zijn broers deden het daadwerkelijke werk

Hij vertelt ook waarom de wapendropping niet doorging, die eerste nacht vanwege de laaghangende bewolking, het vliegtuig zou de volgende nacht terugkomen. De verzetsgroep was ondertussen gearresteerd. Het vliegtuig is wel gekomen maar op de Leenderstrijp neergestort.

Er was al eerder een wapendropping van geweren geweest.

Tegen Arie IJsselstein bestond wel argwaan maar uit naastenliefde hebben ze hem niet gedood.

De ziekenhuizen in de omgeving weigerden Huib die in zijn been geschoten was, op te nemen. Naderhand is hij met een overvalwagen naar Eindhoven gebracht en daar aan een ziekenhuis afgeleverd.

Aan de persoon van Floor de Konig is nog een hele geschiedenis verbonden. Hij had een aannemersbedrijf in Geldrop. Het gezin van Anton Keizer, de jongste zoon van Reinder, woonde daar ook. Antoon en Floor raakten bevriend en als er werk in de buurt was kwam Floor wel eens koffie drinken.

Na een aantal jaren kreeg Floor kanker en toen hij stervende was heeft hij Anton veel details verteld uit het verzet. Anton heeft hieraan niet veel aandacht geschonken en kon me heel weinig vertellen. Een paar jaar daarna, in 1997, is Anton zelf overleden. Misschien weet Floor's weduwe of een van zijn 11 kinderen iets van dit verzet. Dit spoor is echter nog niet gevolgd.

Omstreeks 1980 verschijnt weer een artikel ten aanleiding van een posthuum verzetskruis uitgereikt aan Huibrecht de Koning. Zijn weduwe verklaart dat de vrouwen overal buiten gelaten werden, toch zagen ze wel wanneer de piloten weggingen achterop de fiets, richting België.

Dit verklaard misschien waarom Reinder zoveel aardappelen moest vervoeren voor vrienden en kennissen. Hij schrijft gekscherend aan Charlie dat hij nu bij de *aardappelrijders* hoort.

De huisdokter Teeuwen heeft veel gedaan om vader de Koning vrij te krijgen na de arrestatie op 19 juli 1943 en om te voorkomen dat hij op 14 mei 1944 opnieuw gearresteerd werd.

Er komen nog meer bijzonderheden vrij, de arrestanten hebben van 's ochtends negen tot 's middags twee met hun handen omhoog tegen een muur gestaan. Zij spreekt van vijf mannen die afgevoerd worden. Dit is onjuist, er waren er 15 of 16 en 6 daarvan zijn uiteindelijk in hechtenis genomen. De herinnering aan Reinder is ook hier verdwenen.

Dit is dus wat aan mij bekend is. Er zijn veel details maar enkel over een klein gedeelte van deze verzetsgroep en over Reinder zelf bar weinig.

Opsommend kan men zeggen dat Reinder een actieve rol in deze groep speelde.

Inlichtingen inwinnen, wapens en ammunitie voorbereiden, overvallen plegen, piloten onderbrengen en vervoeren, onderduikers onderdak verlenen, documenten vervalsen en illegale kranten verspreiden waren de normale activiteiten van een verzetsgroep.

Dat de SD hen al lang in de gaten had is duidelijk, maar ze zijn tamelijk roekeloos verder gegaan. Misschien hadden ze niet veel keuze en kon men niet zomaar ophouden. Floor zegt naderhand ook dat diegene die aan deze activiteiten deelnam in feite zijn leven in zekere zin al opgegeven had, ze wisten wat ze deden.

Volgens de opgave was hij lid van de LO, dus de organisatie voor onderduikers, toch heeft hij deel genomen aan overvallen die door de LKP uitgevoerd werden. Het probleem is natuurlijk als men zich inlaat met illegale activiteiten men spoedig betrokken is in veel meer aspecten omdat er niet genoeg mensen waren die dit werk durfden te doen..

Op *De Zwarte Plak* hebben ze eigenhandig vijf verraders terechtgesteld. Dit had hier ook moeten gebeuren, maar zover konden ze niet gaan en dit is hun ongeluk geworden.

Toos moet veel vermoed hebben omdat de piloten en onderduikers tenslotte in haar huis sliepen en Reinder veel nachten, zwaar bezweet, laat thuis kwam. Ze was echter niet van de overvallen op de hoogte en dat in *Het Huisven* een verzetsgroep gevestigd was kwam als een volledige verrassing.

Het niet inlichten van de echtgenotes was een geheimhouding opgelegd door de discipline van het verzet en was geen persoonlijke beslissing van Reinder.

10. Gevangenschap en executie

Op 14 mei 1944 dringen SD'ers onder leiding van Klingbeil, met de geboeide Arie IJsselstein in het midden, de boerderij Het Huisven binnen. De gewezen SS-er wijst 13 personen aan waaronder vijf broers Huib (27), Arie (25), Willem (22) Gerrit (20) en Floor de Koning (16), de zwager Aart van Heyst en Reinder Keizer (37) en nog zes anderen. Na een lange tijd met hun handen omhoog gestaan te hebben worden ze geboeid overgebracht naar de Polizeigefängnis te Haaren bij St. Michielsgestel. De bewakers zijn SS-ers van het Toteskopf regiment.

Wat ik me nog herinner dat vlak na zijn arrestatie een oppervlakkige huiszoeking gedaan werd in de Boerhaavelaan door twee SD'ers. Ze onderzochten het bureau van Reinder en hebben wat papieren meegenomen. Misschien is dit de oorzaak van het feit dat er zo weinig brieven bewaard gebleven zijn van de zes maanden voor 14 mei 1944.

Op 2 juni schrijft Toos: Met Rein zit het zo. Je weet dat hij 's zondagsmorgen meestal melk ging halen. Hij ging weer om 10 uur maar het werd twee uur, drie uur, hij kwam maar niet terug. Toen ben ik naar de boerderij gegaan en werd meteen door de Hollandse politie vastgehouden. Het bleek dat er 's morgens een inval was gedaan en alle bewoners en bezoekers waren meegenomen door de Grüne Polizei. 's Avonds na een ondervraging kon ik weer naar huis gaan, maar tot op heden wordt Rein en het hele klusje vastgehouden in Haaren. Wie had dat nu ooit gedacht dat je zoiets zou overkomen bij zulke eenvoudige boerenmensen!!! De verhoren zijn aan de gang en af en toe hoor ik van mensen, ook melkhalers, die terug gekomen zijn en haast ik me met hen in contact te komen.....Hij moet nu ook wel gauw terugkomen want je weet hij heeft met die boerderij niets uitstaande.

D-day, de dag van de Geallieerde landing in Normandië is op 6 juni. Het is mogelijk dat Reinder hiervan iets gehoord heeft in Haaren of misschien later in Vught, maar in zijn brieven is geen enkele aanduiding te vinden dat hij op de hoogte was.

Op 9 juni schrijft ze: *Ik heb een brief van Rein ontvangen, Hij ziet de zaak heel somber, zo niet hopeloos in.* Zij gaat naar Den Haag om de Sachbearbeiter te spreken.

Zijn adres is: Polizeigefängnis Haaren, Abteilung I^a - cel 104. Nummer 2848. Reinder schrijft o.a. dat hij eerste 12 dagen alleen gezeten heeft maar nu het verhoor ten einde is ze met vier man in een cel zitten, namelijk nog twee Friezen en een Amsterdammer respectievelijk 23, 34 en 62 jaar oud. Hij dacht dat alles in 3 tot 4 weken afgelopen zou zijn maar nu weet hij wel dat het 2 tot 3 maanden gaat duren. De eerste beschuldiging was absurd maar hij heeft ronduit gezegd

wat er gebeurd is. Er zijn veel onware aantijgingen. Hij zit in een cel van 3.5 bij 3.5 meter met een luchtgat van 30x40 cm met een houten ruit ervoor. De hele dag kunstlicht en strijd tegen het schimmel op zijn brood.

De brief is erg aangrijpend want hij neemt afscheid van zijn gezin en probeert voor hen een weg voor de toekomst uit te stippelen.

Op 17 juni schrijft ze dat het bezoek aan Den Haag niets heeft uitgericht. Ze kreeg een tweede brief van Reinder. De Sachbearbeiter is Herr Klingenberg. Hij denkt dat de rechtzitting het einde van hem zal zijn. Ze is die dag in Vught geweest om de Sachbearbeiter te spreken, zij sprak met de secretaresse die op de hoogte was en die zei dat hij tot een wat langere straf veroordeeld zou worden

Op 19 juni schrijft ze dat ze een advocaat in dienst genomen hebben. Dit is Mr A.J.M van Dal, Daendelstraat 20, Den Haag. Er is een brief van 2 augustus waarin Mr van Dal schrijft dat zij de ergste gevolgen zullen kunnen afwenden.

Op 9 juli bericht ze dat alle pakjes en brieven naar Rein goed aankomen.

Op 27 juli schrijft ze dat ze Reinder zijn 3-weekse brief ontvangen heeft en dat hij in onzekerheid verkeerd wanneer het proces zal voorkomen, hij dacht half augustus maar wat betreft de uitspraak blijft hij dezelfde mening toegedaan.

Op 3 augustus is Toos naar Vught geweest en hoort dat Reinder niet meer in Haaren is maar in kamp Vught. Volgens de Sachbearbeiter werkt hij daar. Ze heeft haar zoon meegenomen.

Ik herinner me nog dat we met de trein naar Vught reden en we naar de ingang van het kamp zijn gegaan, mogelijk om een pakje af te geven. We mochten er natuurlijk niet in. Een poging om iets van de inwoners te zien was zonder resultaat. Daarna zijn we teruggegaan.

Op 7 augustus schrijft Reinder zijn laatste brief vanuit Vught. Van de 51 man die in de barak introkken zijn er al 24 ter dood veroordeeld en naar de *Bunker* overgebracht. Zelf hoort hij niets en bidt om kracht om rustig te blijven. Aan alles komt een einde, ook aan deze donkere weg. Het geeft hem grote rust te weten dat het gezin financieel en wat de studie van de kinderen betref er wel zal komen. Er is nog een speciale brief aan zijn oudste zoon waarin hij hem aanspoort om verder te gaan met de studie en mogelijk naar de HTS te gaan. Toos is volledig vrij om te hertrouwen.

Een paar dagen daarna, op 9 augustus worden Huib en Arie de Koning, Aart van Heijst, Harrie van Gestel en Jacob Heurkens gefusilleerd. Dezelfde dag om 21 uur 's avonds wordt het overlijden van Reinder geconstateerd door een controlerende arts. Dit alles is pas officieel bekend geworden in oktober 1945.

Op 26 augustus volgt een brief van Toos die weinig met de werkelijkheid te doen heeft. Ze schrijft dat ze via kantoor en via een andere bron hoorde dat Rein momenteel nog op de SD-afdeling in Vught is. Ze hoort niets meer van hem, 't schijnt dat ze de eerste zes weken niet mogen schrijven en dan duurt het nog een kleine 14 dagen eer de brief er is. Dus het kan begin oktober worden. De zegsman wist positief dat Reinder buiten de slachtoffers viel. Van de 18 betrokkenen zijn er 12 doodgeschoten.

De geallieerden zijn op 60 km van de Belgiese grens, en Toos verwacht dat ze binnenkort in Eindhoven zullen zijn. Ze heeft een wagen voor het geval ze moeten vluchten

Op 11 september 1944 steekt een Britse verkenningspatrouille de grens over en de 18^e wordt Eindhoven bevrijd.

Tussen 26 mei en 16 september worden in Vught 312 personen geexecuteerd. Daarna wordt het kamp door de WaffenSS overhandigd aan de Wehrmacht die het gebruikt om Geallieerde krijgsgevangenen onder te brengen. Het SS-Sprengkommando kan het kamp dus niet meer vernietigen, hoewel overal springladingen aangebracht zijn.

Op 22 september, een week na de laatste terechtstelling, wordt het kamp Vught door de Duitse Wehrmacht aan het Rode Kruis overhandigd.

Op 4 mei 1945 volgt de capitulatie van alle Duitse troepen in Noord-West Europa. In het Wageningse hotel *De Wereld* wordt de Duitse capitulatie in Nederland bekrachtigd.

Indien de rechtspraak de normale langzame weg was gegaan zou kamp Vught door de geallieerden tijdig bevrijd zijn. Het was een kwestie van zes tot acht weken. Door de beslissing van hogerhand het kamp zonder vorm van proces te liquideren konden de gevangenen niet meer aan het noodlot ontkomen.

De schrijver vermoedt dat deze hogerhandse beslissing ook iets te doen heeft met de mislukte aanslag op Hitler op 20 juli 1944 waarna Seyss-Inquart, mogelijk onder druk van Himmler, gedwongen werd om vergeldigsmatregelen te nemen. Namelijk op 29 juli, één week na de aanslag, worden plotseling 15 mensen gefusilleerd op één dag terwijl in de twee voorafgaande maanden slechts 10 mensen het leven lieten.

De Duitse legerleiding die aan de aanslag deelnam werd op 5 augustus ter dood veroordeeld. Dit zou in verband kunnen staan met het tweede maximum van 33 mensen per dag welke valt op 9 en 11 augustus.

Op 5 september kondigt Radio Oranje aan dat de Engelsen de Nederlandse grens overschreden zouden zijn. Deze opwindende tijding veroorzaakt opstanden in het gehele bezette gebied en deze dag zal daarna bekend staan

als *Dolle Dinsdag*. Het allerhoogste maximum van 60 executies per dag valt op 4 en 5 september.

11. De periode vlak na de bevrijding van Eindhoven

Brief van Toos aan Charlie op 5 mei 1945: *van Rein weten we niets zeker. Hij zou gefusilleerd zijn op 9 augustus.*

In november 1944 heeft ze Reinder's kleding en ring terug gekregen via het Nederlandse Rode Kruis. Er is een document bij ondertekend door SS Scharführer Abenroth die in het Nederlands opsomt om welke voorwerpen het gaat; daaronder bevindt zich een tabakspijp, 4 sigaren en een ring. Het valt op dat deze SS-man een kenmerkende Joodse naam draagt.

Ze geeft de hoop niet op. Een heel geringe kans bestaat toch nog dat het doodvonnis is veranderd in werken in Duitsland. Ze verwacht zekerheid te krijgen zodra Oranienburg, door de Russen bezet, zijn gevangenen terug laat gaan

Brief van Toos aan Charlie op 29 mei 1945. *Dusink, die twee jaar geleden bij die inval gepakt is heeft twee zoons van de Koning in Sachsenhausen gezien. Ze wisten dat hun twee oudere broers gefusilleerd waren. Zij worden elk ogenblik thuis verwacht.*

Iets klopt niet met die twee jaar want de overval van de SD vond plaats precies één jaar tevoren.

Op 28 juni zendt de radio omroep *Herrijzend Nederland* een bericht waarin om opsporing van Reinder gevraagd wordt, Radiobaken, nummer 879.

Dezelfde dag komt er nieuws uit een onverwachte hoek namelijk van Reinder's broer, Bob, die werkt in het evacuatiekamp 't Westervliet, Diepenheim. Als homoseksueel is hij *gehuwd* met Karel Soutendijk. Karel is kapitein en commandant van een opvangkamp voor terugkerenden. Er zijn 240 mensen die in Duitsland gewerkt hebben.

Hij heeft Karel Engel ontmoet, iemand die met Reinder in Haaren zat en welbekend is aan Toos. Reinder had hem helemaal in vertrouwen genomen. Verder ziet hij geregeld een kapitein Van Gessel. Het was hij die de laatste kleren van Reinder aan Toos heeft gestuurd. Bob is zeker dat Reinder gefusilleerd is, alleen van de datum van 9 augustus 1944 is hij niet overtuigd.

Op 30 juli verschijnt een oproep in het Eindhovens Dagblad om inlichting over de vier zoons en schoonzoon van J de Koning-Huisven Heeze.

Huib, Arie en schoonzoon Aart van Heijst werden op 9 augustus 1944 in Vught gefusilleerd.

Willem en Gerrit waren naar Duitsland getransporteerd, dit bleek uit kofferlabels die zij vanuit de trein naar buiten wisten te gooien. Later werd bekend dat Willem op 24 april 1945 overleed in het kamp Sandborstel in Duitsland. Gerrit kwam via Sachsenhausen in Neuengamme bij Hamburg terecht er is daar waarschijnlijk omgekomen.

Er zijn straten naar hen genoemd in Best, Heeze en Waalre.

Toen in Eindhoven Klingbeil en Weber voor het gerecht stonden getuigde ook de Koning. Hij trok zo fel van leer tegen de moordenaars van zijn zoons dat hij uit de zaal verwijderd moest worden.

De SS-er Arie IJsselstein heeft geen baat gehad van zijn verraad, ook hij werd gefusilleerd door de Duitsers.

Op 2 oktober krijgt Toos van het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen, Taalstraat 60 Vught, referentie 4967-I-2980.GC/TD definitief bericht dat Reinder Lodewijk Keizer op 9 augustus 1944 gefusilleerd is. Of aan deze gruwelijk daad een onderzoek en een vonnis zijn voorafgegaan is (nog) niet na te gaan.

Op 13 oktober wordt een rouwkaart gedrukt. Aangenomen wordt dat hij gefusilleerd is en verder wordt gevraagd om geen rouwbeklag. Een gelijklopende overlijdensadvertentie verschijnt in het Eindhovens Dagblad van October 1945.

Op 26 oktober krijgt ze een tweede brief van het Afwikkelingsbureau waarin bevestigd wordt dat hij op 9 augustus 1944 gefusilleerd is, dit bericht is verkregen uit het dodenregister van het kamp te Vught. Ze ontvangt een afschrift van de bladzijde.

12. Verdere verloop na de oorlog

Vele krantenartikelen zijn geschreven over de gebr. de Koning, waarbij alleen de hoofdpersonen benadrukt worden maar werkelijk niets over de andere leden van de verzetsgroep vermeld wordt. Alle vier zoons kregen een oorkonde van Dwight D. Eisenhower als *General of the Army, Commanding General United States forces European Theater, for the gallant service in assisting the escape of Allied soldiers from the ennemy.*

Op 9 september 1946 krijgt Toos een brief van het Paleis Noordeinde in Den Haag ondertekend door Koningin Wilhelmina die bij dit zo zware verlies Haar hartelijke deelneming betuigt.

Helaas komen in het adres drie fouten voor namelijk Wed Keyzer-Kooimans, twee fouten, en Boerhavelaan wordt gespeld met één a. Mijn moeder moet betwijfeld hebben of dit schrijven wel voor haar bestemd was.

Op 18 september 1946 verschijnt in de Vrije Philipscourier een artikel genaamd *Wij Herdenken*. Behalve Reinder verschijnt nog de naam van H.J van Hoeven die op 14 mei ook bij de familie de Koning gearresteerd werd en vermeld dat hij waarschijnlijk op 19 augustus 1944 gefusilleerd werd.

Op 25 juni 1947 krijgt ze van het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis, Vlamingstraat 2, 's Gravenhage het bericht dat ze een overlijdensacte van Reinder Lodewijk Keizer ontvangen hebben en dat dit naar de Burgerlijke Stand in Eindhoven gezonden zal worden, dossier nummer 64310.

Op 20 december 1947 houdt de burgermeester van Vught een toespraak om een monument te onthullen ter nagedachtenis van allen die daar gevallen zijn voor het vuurpeleton. De grond, waar de defensie tot voor kort schietoefeningen hield, is in erfrecht aan de gemeente geschonken.

Princes Juliana houdt ook een toespraak treedt dan tot midden voor het omhulde monument. Ter linkerzijde stellen zich vier mensen op Twee mannen en twee vrouwen. De eersten zijn de zonen van de boswachter Konings uit Heeze die op één dag vier zonen en zijn schoonzoon verloor.

Dit is een voorbeeld van slechte journalistiek, het is niet Konings en hij was geen boswachter. De zoons zijn hoogstwaarschijnlijk Floor en Klaas.

Op 9 augustus 1944 stierven in Vught o.a. de volgende personen:

Asten	Aart Anthonie van Heijst, 20 4 1908,
Eindhoven	Reinder Lodewijk Keizer, 26 6 1905, Franciscus Schoenmakers, 5 11 1912,
Heeze	Arie de Koning, 15 12 1919, Huib de Koning, 8 5 1917,
Geldrop	Henricus Johannes van Gestel, 10 6 1918, Jacobus Johannes Hendrikus Hourkens, 16 7 1907,

Deze laatste naam is foutief en Hourkens moet Heurkens zijn. De naam van H J van Hoeven komt schijnbaar niet voor op dit monument.

Reinder's vader is beïndrukt door verzetsactiviteiten van zijn zoon. Waarschijnlijk is hij tot een zekere mate trots daarop. Hijzelf zou tijdens de oorlog geld voor dit doel ter beschikking gesteld hebben. Het overlijden van Reinder accepteert hij op zijn manier. Hij zoekt zijn toevlucht tot het spiritualisme. Bij hem thuis hing na de oorlog een schilderij waarvan hij mij vertelde dat dit door een medium geschilderd was. Verder beweerde hij contact met Reinder in het hiernamaals gehad te hebben.

Omstreeks 1980 wordt een posthuum verzetskruis aan Huibrecht de Koning uitgereikt wegens zijn prestaties tijdens de tweede wereldoorlog. De verzetsgroep wordt nu *De verzetsgroep van het Huisven* genoemd.

Het oordeel van zijn weduwe, 38 jaar na de executie, is relatief mild ten opzichte van de Duitse bezetters. Die deden wat hun werd bevolen. Ze vond dat de top en de SS niet zo erg als de Hollandse verraders. Ondanks het leed wat haar aangedaan is zou ze het weer doen, het was immers haar plicht.

In 1989 verschijnt *Het Grote Gebod*¹⁰, gedenkboek van het verzet door de LO en LKP. Op blz 319 komt een foto van Hendrik van Hoeven voor. Bij de LO van Eindhoven vinden we o. a. :

LO Eindhoven–Geldrop	Reinder Keizer, gearresteerd 14 5 1944
LO Geldrop	Johannes J. H. Heurkens, gearresteerd 22 5 1944

Johannes Heurkens is dus een week later gearresteerd en was dus niet op *Het Huisven* aanwezig tijdens de overval.

13. Onderzoek na 1995

In het van Abbe museum werd een tentoonstelling gehouden over het ondergrondse verzet van 24 november tot 9 december 1945. De gemeenschap van oud-illegale werkers publiceerde ter gelegenheid hiervan een brochure *Het Illegale Verzet*¹¹, in en rondom de stad Eindhoven.

De slag van de ondergrondse tegen 60 Duitsers op de Leenderhei was op 18 september 1944 toen ze in volle terugtocht waren en de dag dat Eindhoven bevrijd werd. De aanval werd de volgende dag voortgezet door het Engelse leger.

Bij de Raad van Verzet was daadwerkelijk een oom Kees. Deze leverde o.a. uit geheime laboratoria wapens, materiaal voor brandbommen en explosiestoffen. Ook worden de namen genoemd van Weber en Klingbeil die o.a. een einde probeerde maken aan sabotage in het Arbeidsbureau en vele arrestaties verrichtte.

De Partisanen Actie Nederland (PAN) vormde, vanaf mei 1943, een onderdeel van de gecoördineerde LKP met een centrale leiding, opdat zij bij het openlijk gevecht een erkend onderdeel zou vormen van het opereerende geallieerde leger en bestond in juni 1944 uit 584 leden. Een lijst van namen heb ik wel eens gezien in het Streek Archief van Eindhoven, maar naderhand, toen ik deze nodig had, heb ik de lijst nooit meer kunnen terugvinden.

De 18^e september en de dagen daarvoor kan ik me goed herinneren. Van ons huis in de Boerhaavelaan was het zicht, na het verdwijnen van de meeste bossen, ononderbroken tot aan Geldrop.

Een paar dagen tevoren groeven de Duitse troepen zich in door putdeksels in onze straat te verwijderen, met een ring van zand rondom werd dit een mitrailleur stelling. De volgende dag waren ze weg met achterlating van de putdeksels maar toen stonden er een tiental 88mm kanonnen de z.g. FLAK op de Roostenlaan, een landweg ongeveer 300m ten oosten van onze straat. Ondertussen floten voortdurend granaten over ons hoofd en zaten wij de grootste tijd in de kelder.

Op de bevrijdingsdag waren de kanonnen ook weer weg maar overal trokken groepjes Duitse soldaten over de hei die naar het oosten, richting Heimat, vluchtten. Op het laatste ogenblik kwam een zijspan door de straat gevlogen en werd op de hoek achtergelaten. De volgende dag vonden we in het nog overgebleven nabije bos de uniformen en identiteitspapieren van twee militairen die blijkbaar weer in hun burgerpak rondliepen.

Dat een gevecht plaatsvond tussen de PAN en een groep van 60 Duitsers moeten we gehoord hebben, want hemelsbreed was de Leenderheide niet ver. Maar er waren zoveel andere geluiden te horen. Karel Margry¹² verklaart waarom dit gevecht plaats vond. De partisanen waren achter hen aan gegaan met het doel om over een capitulatie te onderhandelen. De PAN-commandant werd tijdens de onderhandelingen lafhartig neergeschoten. De PAN-groep werd woedend en viel een drievoudige overmacht aan waardoor ze nog een man verloren.

Brieven zijn geschreven aan het Hoofdkantoor van de Stichting 1940-1945 op 13 september 1995. Bij beschikking van 29 oktober 1948 werd een buitengewoon weduwen en wezen pensioen toegekend. De Vught-kartotheek bevindt zich bij de RIOD in Amsterdam.

Daarna volgde een epistel aan het Rijks Instituut voor Oorlogs Documentatie (RIOD), gedateert 20 september 1995. Van hen kreeg ik een kopie van de vragenlijst die door Toos Keizer-Koomans ingevuld werd voor de *Eerelijst der namen van hen die voor het vaderland gevallen zijn*. Daarin wordt vermeld dat Reinder aan meerdere overvallen deel genomen heeft, Geldrop, Mierlo enz.

In een latere brief van 8 augustus 1997, kwamen meer bijzonderheden vrij over Klingbeil. De voormalige SS-Oberscharführer, Klingbeil is geboren op 15 januari 1903. Hij kwam op 8 mei 1942 van de Kriminalpolizei Düsseldorf naar Nederland en zijn politierang is Kriminaloberassistent.

Informatie bij de Haagse Orde van Advocaten leerde dat het archief van het kantoor van A.J.M. van Dal, de advocaat die Reinder zou verdedigen, daar niet meer aanwezig is. In 1979 is het daar gedeponneerd waarbij een bewaartermijn van tien jaar in acht is genomen.

Het ministerie van Justitie, 19 september 1997 wist te melden dat Karl Hermann Otto Klingbeil te Koningsberg geboren was en dat ik het recht had het CABR-dossier te bestuderen in Den Haag. Dit heb ik nog steeds niet gedaan. Ondertussen zijn blijkbaar al deze documenten vrijgegeven en in een openbaar toegankelijk archief ondergebracht.

Bij Philips wisten ze niets bijzonders te melden, brief van 27 september 1995. Hij heeft daar gewerkt van 1 november 1929 tot 1 december 1944. Zijn salaris was f 4200 en de tantième bedroeg f 300.

Op 14 mei 1997 kwam er nog een antwoord van Jeroen van de Einde, historicus van de gemeente Vught en coördinator van stichting *Nationaal Monument Kamp Vught* (NMKV) die geen verdere verwijzingen kon geven, want ik zocht naar de documentatie van het kamp waarvan blijkbaar weinig overgebleven is.

Wel zond hij me een copie van zijn overlijdensakte in het zogenaamde Sterbebuch door de Standesamt bijgehouden werd. Hieruit valt te lezen, dit was de eerste keer dat er een tastbaar bewijs was van Reinder's overlijden, dat hij op 9 augustus 1944 om 21 uur gefusilleerd is. De arts is Doktor Fischer, mondelijke mededeling aan een beambte, heeft namelijk op dat ogenblik zijn dood gekonstateerd.

Een brief aan A.P. Hoyneck van Papendrecht, voormalig hoofd van het verzet in Eindhoven, via heer J A Bertels van de Nationale Federatieve Raad Voormalig Verzet Nederland, gedateert 9 augustus 1997, leverde het volgende op.

Ze gebruikten schuilnamen en wisten vaak niet wat de achternaam van de verzetsstrijder was.

Over de verzetsactiviteiten van Reinder Keizer kan hij niets mededelen. Van overvallen buiten Eindhoven in Mierlo en Geldrop is hem niets bekend en zijn naam is hij ook niet tegengekomen bij de piloten *Escape Line*. Hij noemt een interessant feit namelijk dat nachtvluchten boven Brabant moeilijk waren wegens gebrek aan orientatiepunten, in het noorden van Nederland was dit gemakkelijker. Dit verklaart mogelijk het neerstorten van een Engels toestel op de Leenderstrijp.

Het hoofd van de SD Eindhoven en zijn adjudant Klingbeil zijn niet ter dood veroordeeld. Blijkbaar hebben zij nooit mensen gefolterd en is het geen proces van weerwraak geworden. Deze gedachten zijn in overeenstemming met de uitspraak van de weduwe van Huib de Koning.

Onlangs ontmoette ik de dochter van iemand die ook aan deze activiteiten deelgenomen had. Haar moeder Mevr. Walther, die destijds op de Leenderweg woonde, vlak bij de Edelweissstraat, werkte in een apotheek en kon zodoende verband en medicamenten leveren. Deze bracht ze naar het *Huisven*.

Dit is dus waar ik gebleven ben. Het onderzoek is blijven steken omdat alles wat per brief gedaan kon worden min of meer afgehandeld is. Voor onderzoek in de nationale archieven was er tot dus toe nog geen gelegenheid omdat men eerst moet weten waar alles is. Voor genealogisch onderzoek heb ik wel de Streek Archieven in Eindhoven en omstreken en 's-Hertogenbosch bezocht, met een enkel bezoek aan het CBG te Den Haag. Deze bevatten over het algemeen weinig informatie over het verzet.

Het dossier van het proces tegen Weber en Klingbeil in Eindhoven moet beslist onderzocht worden om dit verhaal af te maken. Verder is het noodzakelijk om ook inzage te krijgen in de vragenlijsten die de andere weduwen van de verzetsgroep invulden.

14. Slotwoord

Doordat Philips doorging met het salaris van Reinder te betalen alsof hij nog in leven was en een normale carrière zou gemaakt hebben en de hulp van Stichting 40/45 was Toos niet verplicht haar levensstijl te veranderen. De kinderen groeiden normaal op en het gemis van een vader werd niet sterk gevoeld. Op dit gebied hadden ze geen ervaring behalve tot een zekere mate de oudste zoon.

Twee van zijn kinderen hebben een academische studie voltooid, natuurkunde en sociologie, een andere is onderwijzeres geworden en de jongste heeft het diploma van de Autoschool te Apeldoorn behaald en heeft naderhand meerdere grote projecten op dit gebied tot een succesvol einde gebracht. Reinder uitte vaak zijn bezorgdheid over de opvoeding van zijn kinderen en zou positief verrast geweest zijn met het resultaat.

Toos heeft veel bijgedragen aan het succes van de kinderen om de middelbare school af te maken. Er waren veel problemen en de oplossing werd vergemakkelijkt doordat ze een positief standpunt innam.

Toos heeft aan de toename van de welvaart in West Europa deel kunnen nemen. Zo heeft ze heel wat reizen gemaakt, naar haar broers in de VS en haar zoon en schoondochter in Zuid Afrika en Zwitserland. Verder genoot ze de gebruikelijke vacaties naar de Adriatische zee en Spanje, ze leerde daarvoor Spaans. Bij drie van haar kleinkinderen werd haar kennis van Frans op de proef gesteld.

Alles bij elkaar had ze 10 kleinkinderen waar ze erg veel voor deed, ervaring met hen deelde en banden tussen hen knoopte die gedeeltelijk nog steeds bestaan. Ze was een uitstekende Oma.

Ook heeft ze lange tijd deelgenomen aan reünies van de nabestaanden van overleden verzetslieden en daar ongetwijfeld ook het een en het ander vernomen. Ook daarover zweeg ze, dit was haar domein.

Toos heeft met eigen ogen de toekomstvisie van een verenigd Europa, die ze met Reinder deelde, waar zien worden. De verwerkelijking van een unieke munt was enkel voor zijn kinderen weggelegd. Zijn vrees dat de vereniging wel een generatie, dus zo'n jaar of dertig, zou kunnen duren was optimistisch. Het gebeurd in etappes en na 50 jaar is het gebouw nog lang niet voltooid. Toch is de volgens hem daarmee verbondene welvaart veel sneller gekomen als hij gedacht had. Het heeft zo'n 15 jaar geduurd.

Dat Engeland een destabiliserende rol hierin zou spelen is uitgekomen. Albinon is altijd economies en emotioneel sterk verbonden geweest met de dominions en de VS. De keuze ten gunste van Europa, is economies ja en politiek nee. Het zal nog lang duren voordat de publieke opinie omzwaait.

Ook inter-Europese oorlogen, die kunnen oplaaien naar wereldbranden, zijn nu uitgesloten. Hoewel de VS onlangs in Kosovo, voor de derde keer in een eeuw, Europa heeft moeten redden.

Het uitbreken van de koude oorlog lag helemaal buiten Reinder's voorstellingsvermogen omdat de misdaden van Stalin overschaduwde werden door die van Hitler en vrijwel onbekend waren. Ook de latere militaire sterkte van de Sovjet Unie, op papier althans, was niet te voorzien.

Een ander onderwerp, de vrijheid, in de breedste zin van het woord, is nu ook een feit. Misschien zou hij dit laatste nog het meest gewaardeerd hebben want het is niet meer nodig om zich anders voor te doen om zijn baan te behouden. Toos heeft de Vrijzinnig Hervormde Kerk verlaten en is lid van het Humanistisch Verbond geworden. Met ons sprak ze weinig over deze dingen, maar probeerde altijd de ethiek van een vraagstuk te benadrukken

Reinder was iemand die altijd probeerde vooruit te kijken.

Hij was wel is waar bezield van bovenstaande idealistische gedachten, maar de directe aanleiding tot zijn verzet was dat hij als bijstander medemensen in nood eenvoudig moest helpen.

Dit deed hij op de wijze die hem het beste lag en met de middelen die tot zijn beschikking lagen.

Hij was ontsteld over het Nazi wangedrag en werd aangemoedigd door Geallieerde successen na 1943.

Omdat hij tot deze klasse behoorde heeft de SS zijn leven geroofd.

15. Verwijzingen

¹ Landelijke organisatie voor hulp aan Onderduikers (LO), Landelijke Knokploeg (LKP).

² Een beroemde knaap. J Kneppelhout, 1875. Heruitgave door Drs Marijke Stapert-Eggen Nijhoff, 's Gravenhage 1981.

³ JVA en KVA, de betekenis is me niet bekend maar ik neem aan dat dit iets te maken heeft met Jongeren Vredes Actie en de Katholieke Jongeren Vredes Actie.

⁴ De Nederlandsche Nazi-partij de Nationaal Socialistische Beweging onder leiding van Antoon Mussert.

⁵ De eeuw van mijn vader. Geert Mak, Twaalfde druk, december 2000. ISBN 90 450 0127 6. Uitgeverij Atlas.

⁶ Hun naam leeft voort. W.A.-Brug, 1989. Repor Holland B.V. Alphen aan de Rijn

⁷ Dit verhaal is gedeeltelijk ontleend aan Prov.Zeeuwse Courant, 4 april 1970.

⁸ Bert Poels, mémoires, Vriend en Vijand, tweede druk november 1977. ISBN 90 6216 311 4 Uitgeverij Van Spijk B.V., Venlo, Holland.

⁹ Sicherheits Dienst (SD), de Duifse contra-spionnage afdeling onder leiding van Heidenrich, later Schellenberg. De SD werd waarschijnlijk ook de Grüne Polizei genoemd.

¹⁰ Het Grote gebod, gedenkboek van het verzet in LO en LKP, Kampen: Kok, 4^e druk 1989. Uitgave in twee delen.

¹¹ Het illegale verzet door de Gemeenschap van oud-illegale werkers, 1945. Aanwezig in de Bibliotheek Gemeente-Archief Eindhoven, stamboeknummer 96979, codenummer 015-1-5-43, ook aanwezig in he Philipsarchief.

¹² De bevrijding van Eindhoven. Karel Margry, geen jaartal aangegeven. Lecturis bv-Eindhoven. ISBN 90 70108 23 2